SCHWALB MIKLÓS

A szén

Élelijel

MINIATŰRÖK 16.

A viharos évek tanúi nem mentek el közülünk nyomtalanul. Szenvedésük, vergődésük, harcok nyomai éppúgy belevésődtek az időbe, mint ahogy a második világháború előtt a fekete készülődés és utána a mechanizált halál belevéste karmait a városok falaiba, a falvak földjeibe, mezőségeibe s ártatlanul meglapuló tanyáiba is.

Ennek a rengeteg tragikumot magában hordozó kornak volt mártír költője S c h w a l b *Miklós, akinek életútja sokrétűségével egy megrendítő történelmi regény. Szinte csodával határos, hogy mosolygó arccal járta végig a kenyértelenek keserves útját, s talán erős veretű lelkialkata tette oly rugalmassá ahhoz, hogy még a legsötétebb napokban is meglelje a fényt. És ha már — egy szürke padlásszobában — nem birtokolhatta, legalább megcsillogtatta a fényt azok előtt, akik vele együtt mindig erre a fényre vártak.*

ÉLETJEL MINIATŰRÖK 16.

Szerkeszti:

DÉR ZOLTÁN, LÉVAY ENDRE
és URBÁN JÁNOS

Műszaki szerkesztő:

GAJDOS TIBOR

A verseket összegyűjtötte
és a bevezető tanulmányt írta

DÉR ZOLTÁN

A fedőlapon levő rajz

LÉVAY ENDRE műépítész
munkája

Sajtó alá rendezte:

LÉVAY ENDRE

SCHWALB MIKLÓS

A szén

(A mártír költő versei)

Életjel

1971

Ez a könyv háromszáz számozott példányban készült a mártír költő halálának harmincadik évfordulója alkalmából.

128

..... szám.

A Szabadkai Munkásegyetem kiadása
Pannónia Grafikai Műintézet nyomása — Szabadka

ÉLETE

Harminc éve, hogy Schwalb Miklóst a Horthy-hadsereg bírósága a bácskai ellenállásban való részvétel miatt halálra ítélte. Az ítéletet 1941. november 18-án fél hétkor mondták ki, s egy óra múlva végre is hajtották. Tizenöten jutottak erre a sorsra, közöttük Mayer Ottmár és Simokovich Rókus, a *Híd* egykori szerkesztői, a mozgalom vezetői. Író, a szó szoros értelmében vett író egy volt közöttük: Schwalb Miklós. Mártíromsága irodalmunk történetének is része tehát, emlékének őrzése irodalmunk ügye is.

Nem készült mártíromságra. Szerette az életet, a vidámságot, a játékot. Kortársai emlékezetében »örökké mosolygó szemű, jó növésű és jóvágású, nyurga fiatalember«-ként él ma is. (Majtényi Mihály: *Szikra és hamu*. Újvidék, 1963. 166.) Az életre készült tehát s nem a halálra. A tragikus vég mégsem véletlenül érte: sorsa nevelte, képesítette erre a szerepre. Ha több a szerencséje, talán átvészeli a kritikus napokat, de a pálya logikája ugyanaz maradt volna: a forradalmi cselekvés, az elkötelezettség logikája.

Már a szülői ház is erre nevelte. Szegeden született 1905. március 30-án. Édesapja, dr. Schwalb Lajos vasúti tisztviselő volt ugyan, művelt értelmiségi, állami hivatalnok tehát, de azoknak a keveseknek az egyike, aki nehéz sorból küzdötte föl magát az államtudományi dotorátusig, s a mélységet, ahonnan jött, fönt sem felejtette el. Az apjától örökölt szabadgondolkodást a tudományos szocializmus elméletével oltotta be s haladta meg: képzett marxista lett. Nem a doktrinér entellektüelek fajtájából, hanem a valósággal szoros kapcsolatot tartó, cselekvésre képes értelmiségiek közül való, akinek forradalmiságát mély meggyőződés fedezte. Fia, Sztáncsics András — Schwalb Miklós öccse —, akinek értékes adalékaira máshol is támaszkodunk, egyebek között ezt írja róla: »Kissé szektás is volt az öreg, aki a burzsujokra olyan mély undorral tekintett, hogy ahhoz még a burzsujok proletárundora sem fogható.« (Sztáncsics Andrásnak e tanulmány szerzőjéhez írt leveléből.) Természetes, hogy ez a radikalizmus Schwalb Lajost, aki tagja volt a szociáldemokrata pártnak, az 1919-es események során a kommunisták oldalára állította. Ettől kezdve aztán élete végéig (Auschwitzban pusztították el) ellensége maradt a II. internacionálénak. A proletárdiktatúra idején vállalt szerepe miatt a fehérterror elől menekülnie kellett. Így került a Schwalb család 1921-ben Szegedről Szabadkára. Azért Szabadkára, mert Schwalb Miklós édesanyja, Szi-

lassi Ilona innen származott el Szegedre, városunkhoz tehát már a szülőket is szoros szálak fűzték.

Schwalb Miklós ekkor tizennégy éves volt. Az apai ház szelleme, a marxista forradalmiság elhatározó hatásként élt benne. Mint öccsétől tudjuk, már az 1919-es események során is részt vett a szegedi ifjúmunkás mozgalomban. Szabadkára kerülvén. az öt gimnáziumot elvégzett ifjút hangszerésztanulónak adják szülei. Részben azért, mert a középiskolákban kötelezővé tett szerb nyelvet nem tudta, anyagilag is gyöngén állhattak, de még inkább a miatt a forradalmárontudat miatt, mely a munkásságot és a munkássorsot mint a jövő zálogát vállalta.

S ez a fordulat sorssá avatta azt, amiben Schwalb Miklósban kezdettől megvolt a szándék: a munkássággal való azonosulást. A hangszerészmesterséget nem tanulta ki, mert a szakmában uralkodó munkanélküliség kedvét szegte, de útja már a választott mederben haladt tovább, sőt még mélyebbre szállt, egy lenézett szakmában próbált szerencsét: elszegődött kuktának az akkori Bárány Kávéházba. Ettől kezdve, 1925-től 1934-ig dolgozott ebben a szakmában Szabadkán, Lipiken, Eszéken, Újvidéken. Sokáig nem maradhatott egy helyen, mert mindenütt élesztgette, szervezte a munkásöntudatot. A »mindenütt« itt szó szerint értendő. Neki a konyha, a futballpálya, az uszoda, de még a táncterem is az agitáció terepe volt. Barátai munkások közül kerültek ki, s ha udvarolt, ha játszott,

akkor is mindig az osztályharc szellemében viselkedett. A munkaadók nem is szerethették tehát. De az állástalanság, a munkanélküliség hetei, a küzdelem rossz föltételei nem vadították el. Az okosság, szívósság, melyet apjától örökölt, édesanyja finomsága, érzékenysége, a családi háztól hozott zeneszeretet, játékösztönének elevensége megóvta őt attól, hogy gyűlölködő szektássá merevedjen. Nemcsak szeretett, de forradalmár létére mert és tudott is játszani. Még operettszerepekkel is kísérletezett. S olyan sikerrel, amely ismerőseit is meglepte. »Egészen jó énekhangja van — írta róla a *Napló* kritikusa 1937. november 8-án —, nagyon muzikális, nemcsak jól és ötletesen, hanem érdekesen is táncol, kitűnő rutinja van és maszkjában meglepően hasonlít Latabárra... Szereplése kimondottan nyereség az Olvasókör színészgárdájának.«

Ennek köszönhette talán, hogy cselekvési kedve a legnehezebb időkben sem fásult el. Folyton szervezett, agitált, s mindig új vállalkozásokba kezdett. Miután a katonaságtól leszerelt, újságíró lett. S ettől kezdve még szorosabb lett kapcsolata a mozgalommal. Évekig volt a magántisztviselők szövetségének szabadkai titkára, s újságíróként lapok sorában képviselte a mozgalom érdekeit. Dolgozott a *Reggeli Újság*nak, munkatársa volt a *Jugoszláviai Magyar Újság*nak. Írt sport- és törvényszéki tudósításokat, s kipróbálta mindazokat a műfajokat, amelyekben az újságíró csak megnyilatkozhat. Értette a humor, az ezópusi be-

széd nyelvét, s megállta a helyét lírikusként és regényíróként is. Amit művelt, abban mindig mozgósító erő s újat akaró nyugtalanság dolgozott. Rádiójátéka a jugoszláviai magyar irodalom első rádiójátéka, s regényének is vannak úttörő érdemei.

Ez a regény, a *Fiú a konyhából* 1934-ben jelent meg, s igen élénk figyelmet keltett. Ezek az évek egyébként is fontos dátumai Schwalb Miklós életének. Ekkor kerül a *Híd* munkatársai közé, ekkor szerkeszti Kiss Vilmossal a *hétről hétre* című, kéthetenként megjelenő képes újságot, s ekkor tesz kísérletet arra, hogy maga alapította lappal adjon új lendületet a mozgalomnak. Lapja, a *Kultúra*, hetilapnak indult s — ismereteink szerint — csak egyetlen számot ért meg, de a kísérlet céljából, tartalmáról ez is sok mindent elárul. Mint Lőrinc Péter beszámolójából tudjuk (*A felfedezett Kultúra.* Magyar Szó. 1964. április 19.), ez a lap a húszas évek óta meg-megszakadva áramló haladó gondolat folytonosságát igyekezett szolgálni. A versek, novellák, műfordítások, melyeket közölt, arra vallanak, hogy Schwalb az akkori népfrontprogram, a kragujevaci és becskereki népgyűlések szellemében törekedett a helyi irodalom jó erőinek az összefogására s a jugoszláv és magyar kultúra közös szolgálatára. A programcikk így beszélt erről: »Egy „tettre kész tábort" kell tömörítenünk lapunk köré. „Aki hisz a művészetben, a megtisztult és az emberért való művészetben, az velünk tart" és győzni fog az eszme

általunk. „A mi munkatársunk mindenki, aki tehetséget érez magában, és akinek vannak mondanivalói, amelyek mindannyiunkat érdekelnek, mert a mi életünkkel, a mi lelkünkkel vannak szoros kapcsolatban... Küzdünk mindannyiunkért, akik még hisznek az emberiség szebb jövőjében, a művészetben és a munka gyümölcsében."« (Lőrinc Péter: I. m.) A lap alapszándéka láthatóan a veszteglő cselekvőkedv megújítása. S ennek érdekében tervez magyar nyelvű előadásokat Szabadkán, Zentán, Topolyán, Zomborban s másutt abban a reményben, hogy a kultúra nyelvén teremti meg a demokratikus összefogás föltételeit.

A *Kutúra* nem érte el célját. Előfizetők híján az első szám után megszűnt, s hogy létezett, azt is csak évtizedek múltán tudtuk meg. Schwalbot elkeserítette a kudarc, de nem törte le, egyre érettebben s mind nagyobb igényekkel dolgozott tovább. Első regényének sikere után még jelentősebb szépírói vállalkozásba kezdett, s fontos szerepeket rótt rá a mozgalom is.

Fontosakat és kockázatosakat. Különösen 1938 után, mikor az agresszív törekvések egyre nyilvánvalóbbá váltak. És elérkezett 1941 is, a végzetes próbák ideje. Áprilisban német hadifogságba esett. Pécsett sikerült megszöknie. Hazakerülvén Szabadkára, kapcsolatba lépett a népfelszabadító mozgalommal. Ennek keretében Mayer Ottmár oldalán vállalta az ellenállás feladatait. Céltudatosan, egy országos

arányú küzdelem részeseként. Mint Petkovics Kálmán dokumentumriportjából tudjuk, Kornstein Ödön vonta be a vállalkozásba. (*Harminc éve történt... Az ítélet indoklása.* 7 Nap, 1971. április 16.) A vádirat szerint föladata volt, hogy szovjet ejtőernyősök leszállásának föltételeit előkészítse, sejtvezetőként rohamosztagot szervezett, a sejt tagjainak röpiratokat közvetített és Vörös Segélyre gyűjtött.

Hogy valóban így volt-e, pontosan máig sem tudjuk, de az bizonyos, hogy Schwalb Miklós részt vett az ellenállásban. 1941. szeptember 16-án tartóztatták le. A X. rendű vádlott lett, de a halálos ítéletet ő sem kerülhette el, mert tette — amint azt az ítélet állítja — sértette a honvédelem érdekeit.

Felesége, Révai Gabriella a kivégzés után s az új zaklatások elől Budapestre költözött. A háborús évek folyamán — sajnos — megsemmisült Schwalb befejezetlen regénye és forradalmi verseinek egy része. Költeményeinek másik része — szerencsére — Hegedűs Terézhez került, aki szintén a zaklatások elől menekült Pestre, s ő meg is őrizte azokat számunkra.

Száraz adatai ezek egy életnek s egy műnek, s regényíró tudná csak előhívni mögülük az emberi, a történelmi dráma így is sejthető mozzanatait. Ez a gyűjtemény szerényebb szándékkal készült: csak adalékokat, nélkülözhetetlen vonatkozási pontokat kínál ehhez a megírásra váró emberi történethez.

Egy megírandó Schwalb-monográfia vagy életregény bizonyára az újságírónak is nagy figyelmet fog szentelni. Az anyag, amely egy ilyen munka alapja lehetne, egyelőre lapok, újságok hasábjain kallódik; sok írás álnév alatt (Sás Mihály) és ma már alig számon tartott lapokban. Akad ebben a termésben olyan is, amit a napi szükség, praktikus cél hívott életre, futtában, magasabb igény nélkül, mint az újságcikkek zömét az ősidőktől napjainkig. Ez a tény enyhítheti a mulasztást, melyet mellőzésükkel itt elkövetünk, de magyarázatunk nem ez, hanem az a szándék, hogy ezzel a gyűjteménnyel az ember és a szépíró Schwalb emlékének óhajtunk adózni. Ezért kell a szépírói szempontból jelentősebb regények és versek előtt néhány szót szólnunk Schwalb rokonpróbálkozásairól is.

Arról volt már szó, hogy az újságíró számára kínálkozó műfajok majdnem mindegyikében kipróbálta erejét. Fogalmazásunk szándékolt: Schwalb az újságírás felől közelített a szépírói műfajokhoz s azokban is megmaradt újságírónak. Azt jelenti ez, hogy számára az eszmei, politikai szándék mindig fontosabb, mint a látvány vagy a mese varázslata. Ha elbeszélést, karcolatot, rádiójátékot vagy kritikát ír, a politikumot mindig következetesen érvényesíti. *Benkő Pistát elbocsájtották* című novellája pédául arról szól, hogy a címben szereplő munkásnak több társával együtt azért kell elmen-

nie a gyárból, hogy a protekciósok helyükre mehessenek. *Mi is az a leszerelés?* című krokijában az üzletbe bódult kispolgár politikai süketségét, közönyét pellengérezi ki, s hasonló szándék működik a jugoszláviai magyar irodalom első rádiójátékaként számon tartott *Kilencedik szimfóniá*ban is. Csak míg az előbbi írás figuráját az üzlet teszi vakká, az utóbbiak az arisztokratikus, sznobos művészetimádat álrévületében vesztik el hallásukat a világ sorsát eldöntő tények iránt. Azt hiszik, Prága sugározza a részegítőnek érzett, valójában szörnyen recsegő zenét, — noha Berlint hallgatják. S ezek a politikai mondanivalók eléggé kiélezett megoldásokban, karikírozott alakokban, komikus helyzetekben, a mondanivalót kiugrató szerkezetekben szereznek érvényt maguknak.

Minderről könnyű volna arra következtetni, hogy Schwalb szimpla tendencia-irodalmat művel, de ez nem volna igaz. Az bizonyos, hogy megvetette a valóság elől elforduló művészetet: »szépironcok«, »kibérelt titánok« — írta róluk a Travenről szóló bírálatában. Az is igaz, hogy szépírói munkája közben olykor elfogja az agitációs hév és az ábrázoló-leíró jellegű részleteket szónoki pátosszal, expresszív líraisággal telíti. Az elbocsátásra ítélt Benkő Pistát például így jellemzi: »A bajusza lekókadt a szája mellé, amelynek két piros íve mögött dacos egyformasággal villogtak a fogak, a keze fején katonás glédában ácsorogtak a forradások, amik az esz-

tergakés nyesszenése nyomán támadtak és a nadrágján hatalmas szürke folt jajgatott olyan proletárkeserűséggel, hogy...« A meggyőződésnek ez a szenvedélye még a Travenről írt bírálatában is olyan mohón, olyan telhetetlenül árad, mintha az értekező prózát is az agitáció alkalmának tekintené: »...észreveszi (Travenről van szó — D. Z.), hogy a polgári társadalom tarkára színezett vicsori, néha kacagtató, de legtöbbször fájdalmas kifejezésű álarca mögött emberi jajkiáltások, meghurcoltatások, vértócsák, kenyértelenség, bürokratikus kérlelhetetlenség, tülekedés és piszkító rágalmak rejtőznek olyan ügyesen, hogy csak igazán kivételes képességű szemlélő fedezheti fel őket.« Az ilyen részletek retorikus sodrása csak alátámaszthatná a szépíró iránti kétségeinket, de ezek ellenére is azt kell mondanunk, Schwalb agitációs hevületében is tudta, mi a szépirodalom, s mind nagyobb sikerrel törekedett törvényeinek megfelelni.

Kitűnik ez a már idézett Travenbírálat más részleteiből is. Mert bár igaz, hogy a leleplező funkcióra figyel elsősorban, de eszménye nem a földhözragadt nyomorirodalom, hanem az a mű, amely »a felbecsülhetetlen értékű szociális meglátáson kívül (...) elvezeti az olvasót oda, ahol más regényeken edzett képzelete sohasem járt.« Az a mű, amely az egész horizontot bevilágítja. Van tehát érzéke nemcsak a politikum, de a csoda, a kaland iránt is. Travenről szólva így beszél erről:

hogy kalandszerű eseményeket ábrázol, »nem lehet és nem is szabad hibául felróni, mert hiszen maga az élet is nagy kaland olyan emberek számára, akik nem strucc-gyávasággal és butasággal születnek erre a mindent kiheverő földgömbre.«

Ez a szépírói igény, illetve fogékonyság legszerencsésebben szatirikus írásaiban érvényesül. Minden jel arra vall, hogy a szatirikus véna erős volt Schwalb Miklósban: tudta s ösztönösen is érezte, a humornak mennyi lehetősége rejlik a kontrasztok, a diszszonanciák, az ellentmondások ábrázolásában. Ezért léptet föl olyan figurákat, akik más műveltségi szinten léteznek. Hogy az egymás iránti értetlenségben szemléletük, magatartásuk hitványsága jobban kiütközzön. A *Mi is az a leszerelés?* két figurája közül az egyik csak a maga műhelyére tud gondolni, mikor a másik a leszerelésről beszél, s még a nagypolitika közhelyeit sem érti: a militarista szóban például valami gyanús felekezet nevét sejti.

Ami ebben a krokiban a szimpla tréfa szintjén marad, a *Kilencedik szimfónia* című rádiójátékban már szellemes szikrákat vet, s végül mélyebb jelentést is fölfed. A profán mindennapok elől a zenehallgatásba temetkező társaság »szuperérzékenységét« kitűnően tudják jellemezni a túlélezett részletek. A műélvezést megzavaró Koleszárt például leüti és a lichthofba dobja az egyik széplélek, »mert hangosan lélegzett«. A hordárra, aki rá-

juk tör, így förmed rá az előadást partitúrából ellenőrző Rakamazi: »Takarodjék már innen, mert mindjárt feljelentem a rendőrségen. Talán a Wagner Richard bérelte fel magát?« Amire a szegény hordár, akinek nevében is kifejeződik, hogy nem széplélek (Dromedárnak hívják), így válaszol: »Nem kérem, engem az Engler segéd úr küldött ide.« S mikor a folytonos zenélés ellen tiltakozni a házigazda is megjelenik, ez a műveltségszint-különbség ilyen szellemes kontrasztban tünteti ki ember és ember távolságát, a szépségbe révült életidegenség s a szépségre süket praktikusság ellentétes mivoltukban is egymást minősítő rokonságát:

»Lili: Hát nem hallja, hogy a kilenceditket hallgatjuk?

Schlézinger: Ne hazudozzék a kisasszony! Hogy maguk a kilenceditket hallgatják? Mondja ezt az öregapjának! Hallgatják bizony maguk a huszadikat is. Egész nap hallom, hogy rekedtre kiabálja magát a rádiójuk...«

A mélyebb jelentés mégsem itt, hanem a játék végén jut kifejezésre, amikor a zenébe révült széplelkek észreveszik, hogy nem Prágát, hanem Berlint hallgatták. A kancellár állomását. Ettől maguk is megdöbbennek, s ez a poén juttatja a céljához a játék mögött kezdettől működő szándékot: megmutatni, hogy az elvakult szépségimádat milyen hamis is lehet, s milyen süketté teheti a polgárt az életére törő veszedelmek iránt.

Hogy ez a mélyebb jelentés szinte váratlanul, a játék szellemes fordulatai után spontánul fejlik ki, ez annak a jele, hogy Schwalb nemcsak agitálni tudott, de mulattatni is. Pontosabban szólva: ízléssel, fordulatosan, mulattatva tudott agitálni. A politikum mögött figyelni tudott az emberi gesztusokra is, és ábrázolni, jelezni is tudta azokat. Még az eléggé sematikus *Benkő Pistát elbocsájtották* című elbeszélésében is gondja van rá, hogy az elbocsátás emberi konzekvenciáiról is szóljon. Arról, hogy a hajdan jó munkást lezülleszti a munkanélküliség.

A mozgalmi szándék és az emberláttató, mulattató, érdekes megoldásokra képesítő játékosság persze nem találkozik Schwalbnál mindig olyan szerencsésen, mint a *Kilencedik szimfóniában*. A példák többségében a politikai tendenciát nem tudja elég színes anyagba oltani. Példát erre a már említett írásokon túl is bőven találhat a kutató. A *hétről hétre* egyik tárcanovellája például falu és város ellentétét a romantikus antikapitalizmus szellemében egyszerűsíti le, hogy az adott társadalom embernyomorító valóságát szembeötlőbbé tehesse. (*Pista a gyalupadnál*) És van példa arra is — igaz, ez inkább elszigetelt, mint jellemző —, hogy a mulattató szándék a szociális problematikától függetlenül ölt formát. *Nem válunk el* című elbeszélésében például a felesége sértő szidalmait diktafonra veszi a szerelmes férj, s az asszony, mikor saját hangját meghallja, egyszerre megrendül és megszelí-

dül. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetekben az ötlet gyors »elsütésének« mohósága nem engedte kibontakozni a mélyebb pszichológiai motívációt.

Mindezek tanulságánál fontosabb azonban, hogy a színesség, fordulatosság, az érdekesség jobbára Schwalb szatirikus írásait jellemzi. S ebben is igen hasonlít a korszak proletkultos íróihoz, akiknek a kedélye, képzelete is szürkébbé vált, mikor »komolyabb« szándékkal fogtak hozzá az íráshoz. Hasonlít, de nála ez a hasadás — komolyság és játék — nem vált két idegen hajlammá. Volt eset, hogy a képzelete a leghűvösebb, a legobjektívebb elemzés közben is föl tudott szállni, s a koncepció kialakításában is kezére dolgozott az alapeszmének. Legjobb példaként *Családi fénykép* című írását említhetnénk, ahol a címben jelzett fénykép merev és retusált figuráit Kosztolányira emlékeztető találékonysággal, néhány markáns mondattal tudja életszerűen jellemezni. S végül, az apa által okozott gázhalál után, a képről lelépő, megelevenedett alakokat a végrehajtó érkezése ismét visszaűzi, visszamerevíti a rámába. S ezzel a játékos megoldással az üzleti csőd és a polgári élet összefüggésének végzetes szorosságát is ki tudja fejezni. A konstrukció természetében tehát s nem a szándék pőre érvényesítésében, jeléül annak, hogy Schwalbnak volt érzéke az áttettebb, bonyolultabb művészi megoldások iránt is.

Mindez azt bizonyítja, hogy ígéretes szépírói adottságok és igények keresték a kibontakozás lehetőségét benne. Több irányban is. Igazi sikerrel azonban a *Fiú a konyhából* című regényében bontakoznak ki ezek a képességek. Ezért erről külön kell szólnunk.

A KILATÁSTALANSÁG REGÉNYE

Schwalb Miklóst jó tollú, szellemes, sokoldalú újságíróként ismerték Vajdaság-szerte, meglepetésként hatott tehát, amikor 1934-ben regénnyel jelentkezett. A meglepetést csak fokozta, hogy a forradalmi nyugtalanságáról ismert szerző éppen nem forradalmi közegből, hanem egy nagyvárosi szálloda konyhájából szemelte ki hősét. Regényének címe is ez: *Fiú a konyhából.*

Az életrajz ismerői sejtik, a Schwalb-irodalom jelzi is, hogy a közeg megválasztásában az író szakácsmúltjának is szerepe lehet. Azt azonban ma sem lehet biztosan megállapítani, mi játszott döntő szerepet ebben a választásban: az anyagismeret-e, vagy a személyes emlékekhez való ragaszkodás lírai intenciója. Való igaz, hogy a konyhai miliő Schwalb regényét érdekesen megkülönbözteti a szociális problematikát feszegető korabeli művektől, noha kapcsolata velük nyilvánvaló. A szegénységről, a tőkés kizsákmányolás áldozatairól, a proletárélet sivárságairól talán sohasem írtak annyit, mint a húszas és a harmincas

évek fordulóján, amikor a világgazdasági válság oly brutálisan juttatta kifejezésre a tőke gátlástalanságát, s az ellene való szervezkedés, a forradalom átmeneti csődje a reményt mind nagyobb próbának tette ki. Schwalb regényének kritikusai a német irodalom és film fasizmus előtti termésének is szerepet tulajdonítanak a szociális felelősség fölerősödésében, de az irodalmi források, ösztönzések körét hiba volna így leszűkíteni, hiszen Zola óta — Gorkijon és Barbusse-ön át a vajdasági expresszionizmusig — a szociális problematikát sokan segítettek napirenden tartani. Upton Sinclair-t, Gorkijt és Barbusse-t Schwalb regényének hőse is emlegeti, s olyan hangsúllyal, amely a kapcsolat szorosságára enged következtetni. S bár ilyenformán nem kerülnek szóba, a magyarországi szociális irodalom olyan képviselőit, mint Nagy Lajos, szintén az ösztönzők között említhetjük. Nemcsak a kizsákmányolás leleplezése miatt, nemcsak az úr—szegény ellentét kíméletlen ábrázolása miatt, hanem azért is, mert ő is, akár Schwalb, a tengődő értelmiségi szemüvegén át nézi ezt a konfliktust. S ez igen fontos, mert kihat a konfliktus tartalmára is. A népi írók vagy József Attila szintén az elnyomott szegény emberek felől nézik és ábrázolják a világot, de művelkben csak elvétve észlelhető, hogy irigyelnék is az úri világ örömeit. Számukra az ember szegényen is olyan gazdag, hogy világának, érzéseinek kifejezése, rajza köti le a tehetséget, s uralja ih-

leteit. Az osztály közelsége és világképe az emberképre úgy hat ki, hogy abban a gazdagság, szépség, életrevalóság tartalmai dominálnak, s egyfajta puritán önérzet, mely lentről is a gazdagságtudat fölényével nézi a társadalom haszonélvezőit. Más a helyzet annál a radikális értelmiségnél, amely nem érzi a javakat, az életet termelő osztályok közelségét, melegét, de közelről, szinte a küszöbről látja a kiváltságosak életvitelét: vagyon, a pénz hatalmát, asszonyok, lakomák, kulturális parádék bőségét, az előkelőség varázsát. Ahogy Tóth Árpád, Szabó Lőrinc vagy Nagy Lajos látta: lázadó haraggal és emésztő szomjúsággal. S így élte át a szegénységet Schwalb is. A regényében túltengő szexualitást is ez magyarázza.

A Schwalb-regény ihletét tehát az értelmiségből jött forradalmár lázadó indulata táplálta, s ennek heveny töltést az a kilátástalanság adott, amely a harmincas évek elején Vajdaságban különös súllyal nehezedett a haladás képviselőire. A regény központi figurája élete csődbe jutásának fordulóján az író, mintha alakja nevében is tenné, így elmélkedik: »A kilátástalanság mindenesetre sokkal rosszabb a szegénységnél. (...) Az a remény, hogy az éhezést dús lakmározás, a didergést meleg szoba és az aszkézist forró lánytest tapadása válthatja fel, hatalmas erőt kölcsönöz az embernek, de amikor az elkínzott ember nem látja a virradatot, a gyötrelmes éjszaka végét és reménysége nem szárnyalhat el a

sivatag ígéretes oázisáig, akkor meghalnak benne az akarások, kialszik a lélek és mind fuldokló, úszó szalmaszálak után kapkod.«

Erre a pontra ért tehát János, a *Fiú a konyhából* központi alakja, és sorsa az író helyzettudatának egész tartalmát kívánja példázni. Kérdés, mennyiben sikerülhet ez: a forradalmi értelmiségre nehezedő nyomás s az ellene való lázadás milyen mértékben fejeződhet ki benne?

Huszonhárom éves, amikor a színen megjelenik. Túl van már néhány próbán, a tartalmatlan szerelmek, a munkanélküliség sivár emlékein. Szorongva néz jövendője elé, pedig különben semmi baja: úszik, jól futballozik, van mestersége, s mindenki rokonszenvesnek találja. Főleg a nők. A vendéglőben, ahol új élete elkezdődik, s ahol ő a segédszakács, eleinte jól elboldogul. Igaz, a szobája csak egy lyuk a padláson és forró, mint a pokol, de a személyzet barátságos vele, s Manci, a szobalány animális odaadással s anyai gondoskodással szereti. János azonban elégedetlen. Magasabb, tartalmasabb életre vágyik. Ennek ígérete fénylik föl egy Tini nevű leány alakjában, aki olvasott, rejtelmes, finom léleknek látszik, s hősünk Mancival szeretkezve is csak rá tud gondolni: emésztő vágyakozással, mámoros képzelődéssel. Az első együttlét nagy forróságát azonban, mint jeges zuhany, lehűti Tini úri képmutatása. Az érzékiség lázába feledkező fiút brutálisan rendre utasítja, s kidobja.

S ezután Jánost kudarc kudarc után éri. Mancit ugyan, aki miatta veszíti el állását, megtalálja, de az ő nagylelkűségében egyre kevesebb öröme telhet, mert az utcára került lány öreg és gazdag szeretője pénzén tartja el.

A lejtőnek azonban ezzel még nincs vége, sőt egy alkalommal még a szerencse is rámosolyog Jánosra, de csak azért, hogy aztán annál keservesebb legyen a zuhanás. Ismerőse révén bejut egy futballcsapatba, ahol némi pénzt is kap, s földereng egy szép, új szerelem lehetősége is: Jolán is művelt, finom, gyönyörű leány. De apja tisztviselő és háziúr, s mikor a zsenge kapcsolat kitudódik, Jánosnak mennie kell. S ebben a kétségbeesett lelkiállapotban a futballkarrier főpróbája is csak rosszul sikerülhet: súlyos sérüléssel viszik kórházba, aztán haza, a szűkösen élő szülőkhöz. S hogy a csőd teljesebb legyen, János, hajlamai ellenére, betársul egy hamiskártyáshoz. Az nyakába varrja a szeretőjét, s vele a nemi bajt. Ezzel zárul a regény: János, hogy a gyógyításhoz szükséges pénzt előteremtse, a féltve őrzött családi aranyórát elviszi a zálogházba: »A deres ég alatt, a fagyott útburkolaton siet a kapott életű Stern János a zálogház felé, hogy azután... — Ki ismeri az azutánt?! — Ki látja az azutánokat?!!«

A történet ebben a kivonatos, vázlatos formájában túlságosan kiélezettnek, a csőd szándékoltnak tetszhet. A

részletek azonban annyi hitelesítő leírást, életszerű mozzanatot tartalmaznak, hogy a szándékoltság korántsem ennyire szembeötlő: a kifejlés meggyőzőbb. Különösen a konyhai sürgés-forgás, a forró atmoszféra, a vendéglő hajszás életének ábrázolásában kamatozik szerencsésen az életismeret. Másutt nem a tárgyi elemek bősége, élethitele, hanem a jelenetépítés ügyessége tartja eleven lüktetésben a történetet. Legjobban talán az a fejezet példázza ezt, amelyik végén János és Jolán szerelme kitudódik. A családi ebéd kényelmesen ábrázolt előkészületeibe, a szivélyes idill gyanútlan harmóniájába, mint egy buta véletlen pokoli disszonanciája hasít bele a gyermek ártatlan kotyogása arról, hogy a senkiházi János megcsókolta a ház kisasszonyát.

A példa nem elszigetelt. Az események, ha nem is ilyen változatosan, színesen, de végig lendületesen peregnek. Külső történés, belső vívódás, töprengés jó ritmust alkotva váltják egymást. A hosszabb leírásokat, a tétlenség állapotait mindig egy új, fontos esemény váltja föl, s lendíti a cselekményt előbbre. Többször szinte naív természetességgel ugranak be ezek a szükséges fordulatok, mint a mesébe. De ez sem változtat azon, hogy a *Fiú a konyhából* legtöbbet ennek a sodró lendületnek köszönhet. S ha tudjuk, hogy a szociális nyomorúság leleplezésére vállalkozó írásokat hányszor terheli agyon a részletező tárgyiasság, a

nyomor rajzának folyamata sokszor mennyire monoton tud lenni, Schwalb nagyvonalú lendületességét még inkább becsülhetjük.

Egyértelmű azonban nem lehet ez az elismerés, mert a regényben a csőd felé igyekvés közepette a cselekmény sietősebb, mintsem hogy az ábrázolás eléggé elmélyült és színes lehetne. Leggazdagabbnak a központi figura rajza mondható, ami természetes is, ha tudjuk, hogy ez az alak életrajzi fogantatású. De részes a sikerben az elgondolás is: az, hogy János érzékeny, sokat olvasott, gondolkodó ember, aki tartalmas, értelmes élet után vágyik, s ezt az igényt a korlátozott, kisszerű közegben kellene megvalósítania. Lehetőségei és vágyai között olyan szakadék támad így, mely életét feszültségben tartja, s a cselekményt mozgató energiákhoz juttatja. Schwalb tehát e rendhagyó figura révén is eltér a proletárábrázolás sablonos változataitól, sőt a lumpenregényektől is, mivel hőse nem hazárd, nem szertelen, nem gátlástalan, hanem rendes életre termett ember. A szerelem láza ugyan fölötte is úr, de ezt a lázt még a fiatalság természetes mohósága, szenvedélye táplálja s nem a ferdült ösztön. Az is igaz, hogy a nyárspolgári konvenciókat megveti, de ebben sincs semmi abnormális, s más dolgaiban is vonzó. S nemcsak számunkra. Szívesen segítenek rajta nők és férfiak, s annyi szerencse éri, mint a kiválasztottakat.

Ehhez képest kissé önkényesnek is érezzük a megoldásokat, melyek a lejtőre sodorják. Igaz, hogy az író a kilátástalanság érzését akarta tárgyiasítani, s János tehetetlenségét ábrázolva bírálja is a passzivitást, az erőtlenségét, s így a küzdelem elvét szolgálja. De ezt a szándékot nem válthatta hiánytalanul valóra. S nem azért, mert kissé erőszakosan sodorta Jánost csődbe, hanem azért, mert kudarcait egyetlen alapokból, az osztályhelyzetből s főleg a munkanélküliségből eredeztette. Akiket János igazán tudna szeretni, azok műveit úrilányok, osztályuk nem tűrheti kapcsolatukat. Akik osztályos társai és fenntartás nélkül szeretik őt, azokat ő találja kevésnek, szimplának. A konfliktust ez a helyzet csak elmélyíthetné, ha a kisasszonyok iránti szerelem szellemi többlete valóban kirajzolódna, s így elvesztésük súlyt adna a csődnek, megokolná az emberi leromlást. Ilyen elmélyítésre a sok szerelem közepette nincs mód, s az íróban talán még az alakteremtés képessége se elég erős. Tagadhatatlan, hogy a kisasszonyok iránti rajongás nem nyer gazdag emberi motivációt: felületes ismeretségen, ábrándokon alapul, s így akkor se juthatna kifejezésre benne a kilátástalanságban vergődő értelmiségi egész helyzete, ha a munkanélküliségnél rétegesebb, összetettebb okok siettetnék a csődöt.

S ezen a ponton még az a kétség is fölmerül, hogy János szakács volta szolgálhatja-e teljes sikerrel az író

szándékát. Az még egy szakácssegédről is elhihető, hogy sokat olvas, intelligens és filozofikus elme. Vonzalma a kisasszonyok iránt szintén hihető, de nem válik a regény javára, hogy János esélyei annyira valószínűtlenek, hogy igazi, szoros és szövevényes kapcsolat közte s a tisztviselőcsaládok között létre sem jöhet, s így kapcsolatuk és idegenségük világnézeti, erkölcsi, pszichológiai tartalma nem rajzolódhat ki. Röviden szólva: Schwalb egy ilyen teljes konfliktus élményét és indulatát kibontakoztatva ábrázolhatta volna igazi súlya szerint a hangsúlyozott kiláttástalanságot, de ezt a szakácssegéd János helyzete nem tette teljes mértékben lehetővé. Akikhez pedig közel férhet, azokban nem talál neki való emberi tartalmakat, ezért szeretkezései szimpla szexualitássá gépiesednek, melyek emléke, ereje nem emelkedhet sorsformáló jelentőségűvé. Pedig a Mancival való kapcsolat kínál ilyen lehetőségeket, de ezek kiaknázása a lány jellemének szimplasága miatt elmarad. A kisasszonyok viszont Jánosnál és szeretőinél is sematikusabb figurák. Föllobbanásaikat nem okolja meg, csak állítja a regény, s így elveszvésükön, pálfordulásukon meg sem ütközhetünk. Csak János megy miattuk tönkre, noha okos, egészséges, fiatal és szeretik a nők.

A tendencia mohó érvényesítésének tehát kárát vallja a mű. De a meggyőződés, amely a tendencia mögött rejlik, mégsem meddő. Ha a jellemrajz

gazdagságában nem is, de az előadás lírai hevületében, zaklatott mozgalmasságában hírt tud adni magáról, erejéről, mélységéről. Bori Imre irodalomtörténete joggal véli expresszionista jellegűnek ezt a regényt. Leírásai nem árnyaltságukkal, nem plasztícitásukkal hatnak, hanem a bennük feszülő indulat teltségével, izgalmával. János egy alkalommal — a regényírásról ábrándozva — így töpreng: »Ha én írni tudnék (...), micsoda remek könyvvel lepném meg a világot. Igaz, vannak jó írók, akik nagyszerű eszmékkel lepik meg a világot, azokat tetszetős formában dobják piacra. Valami azonban — nem tudom, mi? — hiányzik ezekből a könyvekből. Olyanok ezek, mint a szép festmények: élethűek, teljesen olyanok, mint a modell, de valami hiányzik belőlük — a mozgás. — Az életmegnyilvánulás biztos jele a mozgás, az energiaforrások robbanásszerű munkája. Ez hiányzik a regényekből.« Schwalb tehát a jelek szerint szándékosan törekedett úgy írni, hogy robbanásszerű lendületek vigyék előre az eseményeket. Ezért hanyagolta el a részleteket, s dolgozott vázlatos, vastag vonalakkal, harsány színekkel, dinamikus, súlyos effektusokkal. Egy szerelemmel vemhes helyzetben például így jellemzi Jánost: »... vad akarások lendülnek ki a fiú léleksziklái mögül, viharos lázadások serkentik tettre a vérét: igen, akarom! — ismétli.« Regénynek ritkán válik javára az ilyen expresszionista verskonvenció, de az igen, amikor a mozgás valóban

eseményszerűen nyilvánul meg. S ebben a regényben gyakran ér forrponthoz a cselekmény, s az eseménytől a figurák lélegzete elál, szívverése fölgyorsul, s az izgalom sokszor az önkívületig fokozódik: »Nagyszerű volt — mondja a kipirult lány és kitágult orrcimpákkal szívja be az élet illatát.« Hát még mikor János a rajongott leány levelét megkapja: »Borzasztó! — a szíve felugrik a nyakába, a szeme zöld fényben ég, a lábai remegnek, azután valami forróság, nem olyan, mint amilyent a nap küld be az ablakon, kúszik szét a testében.« S nemcsak az ember érez ilyen túlfűtötten, a táj is, a környezet is; a virágok például »fájdalmasan vonaglanak«. Sőt a konyhai munka is olyan, mintha valami végzetes harc jegyében zajlana: »A kések megcsendülnek, a sültek nagyot koppannak az asztalon, zörögnek a bádog ételhordók, a lányok rajvonala megindul a tálaló felé.« Idézhetnénk még több ilyen, drámainak tetsző részletet, de ahol a háború szavai föl sem ötlenek, a leírásban ott is van valami drámai lüktetés, valami baljós sodródás. A lejtőn való sodródás előérzetét sugalló dübörgés: »...a kávéházi teremből biliárdgolyók csattogása hallatszik, a söntésben fehérkötényes bácsi loccsantja az öblös poharakba a habzó sört, a prímhegedűs ütemesen rángatja a vonóját és lakkcipőjével üti a taktust, a lelkek belemerülnek a zenébe és a limonádék jeges borzongatással csúsznak le a száraz torkokon.«

A kilátástalanság ellen feszülő lírai indulatot tehát ez az expresszivitás a koncepció gyöngeségei ellenére is éreztetni tudja. A szociális igazságtalanságról, a proletárélet sivárságáról pedig lépten-nyomon, direkt és indirekt módon is beszél ez a könyv. Néhol nyíltan is agitál a hivatalnok-korlátoltság, a passzív belenyugvás ellen, nyiltan adja tudtul az ábrázolás eszközeivel s tételesen is a kizsákmányolók iránti ellenszenvét, és hirdeti a világ újjáteremtésének eszméjét. Ezek a mozzanatok s a regény lírai pátosza feszültséggel töltik föl a gyöngébb részeket is, s a regényt az előbb már elemzett értékekkel együtt vonzó és ígéretes kezdeménnyé avatják.

S jelentőségét ma is ez adja; az, hogy a jugoszláviai magyar irodalom szociális érdeklődésének egyik legkorábbi dokumentuma. Mint Bori Imre írja: »a vajdasági magyar irodalom egyik legérdekesebb és legjellemzőbb alkotása«. S elsősorban ezért fogadta örömmel az egykorú kritika is. Noha hibáit még leglelkesebb bírálói is érzékelték. »Sokszor mintha túlságosan könnyed volna — olvassuk az egyik recenzióban —, mintha a párbeszédek halmozódnának, a sok szó miatt nem hatolhat mélyebbre az írói bonckés. (...) Kár, hogy szociális vonatkozásában sem ad mélyebb alapot, tágabb látkört.« A *hétről hétre* lapjain Kolozsi János a nyelvezet ellen tett kifogások mellett a konyhai milió sűrűbb, tüzetesebb rajzát hiányolva megállapítja, hogy a regény kissé elvont, s a

»címétől messze eső kérdések behatóban foglalkoztatják a szerzőt«. S ez a kifogás, ha a konyha tüzetesebb ábrázolását illetően vitatható is, azt jól sejteti, hogy az író közérzetének intellektuális tartalmai a szakácsélet közegében nem fejeződhetnek ki hiánytalanul. (1934. szeptember 16.)

És szóvá teszi szinte valamennyi bírálat a szexualitás túltengését — legélesebben Lévay Endre a *Híd* 1934. évi szeptemberi számában —, ami azért szembeötlő, mert Schwalb nem vájkál a nemiség szenzációiban, a szeretkezések leírásában a mai normákhoz mérten akár szűkszavúnak vagy puritánnak is mondható. Az ellenérzéseket bizonyára az váltotta ki, hogy az általa leírt esetek nem mélyülnek emberi dokumentummá. A szeretkezés helyzeteinek emberláttató szenzációi nem bontakoznak ki. A megkívánás, fölizzás és kielégülés gépies ritmusban ismétlődnek kevés változatossággal.

Az egykorú kritika tehát érzékelte ezeket a hibákat, de azt is — például Ambrus Balázs kritikája —, hogy a kilátástalan küzdelmek légkörét menynyi rátermettséggel érzékelteti. (*hétről hétre*. 1934. október 7.) »Meg vagyok lepve ettől a „svunggal" teli íráskészségtől...« Legpontosabban Lévay Endre nevezi meg ezt az adottságot, mikor a regény »frappáns folyamatosságáról« beszél. Szinte valamennyi bírálat nyereségként emlegeti azt, hogy Schwalb egy ismeretlen, félpolgár, félproletár közegben ábrázolja a kor egyetemes érdekű konfliktusát, s ezzel föl is fe-

dez egy érdekes tenyészetet. S külön nyomatékkal esik szó arról, hogy a vajdasági irodalom vákuumszerű időszakában, a gazdasági válság utáni bénaság közepette, egy reménytelennek látszó állapotban jelent meg ez a regény, s így jelentősége túlmutatott önmagán. »Mindenesetre — írja a *Tükör* recenzense — bátor ember lehet, ha a vajdasági közönytől burjánzott magyar ugaron könyvvel, magyar könyvvel mert előállni. Bátorság, fiatalság, hit és önbizalom kell hozzá, és hisszük, hogy mindezek az erények valóban mind megvannak Schwalb Miklósban.« (1934. szeptember)

Ezt a bizalmat Schwalb Miklós mártíromsága tragikusabb nyomatékkal igazolta, mint előlegezői kívánták volnak. S egyúttal a regényt is új fénybe állította: mártírírónk egyetlen regényévé, a tehetségében rejlő lehetőségek legfontosabb dokumentumává avatta. Jelentősége megnőtt a mártíromsága révén, s a mártíromságban elpusztult érték fájdalmassabbá, sugárzóbbá vált általa.

Nemcsak a kegyelet íratja velünk ezeket a sorokat. Schwalb Miklós epikusi pályájának a *Fiú a konyhából* csakugyan nyitánya volt. Az olcsó papíron, igénytelen külsővel és sok nyomdahibával megjelent könyvecske hátsó borítóján már egy új regény kiadásának közelségéről olvashatunk. »Az író egy napilap izzó levegőjű szerkesztőségébe viszi el az olvasót. (...) A rotációs gép, ez a kapzsi szörnyeteg — a lejtőre jutott társadalom szimbóluma

— éhes gyomorral várja az emberi agyakból kipréselt betű-takarmányt, amelyet meghamisítva, tápérték nélkül, de pompás csomagolásban juttat el az olvasók ezreihez. Ennek a gyászmunkának a hősei a kézirat fölött görnyedő munkatársak — jók és rosszak, tehetségesek és bárgyúak, egyenes lelkűek és jellemtelenek —, akik pár garasért kifacsarják az agyukat és lassan elkopnak az Élet préselő mindennapiságában. (...) Az *Elkopott emberek* éppen azokat a részleteket rögzíti le fényképszerűen, amelyeket a bérenc írók kínosan elhallgatnak és így az olvasók nem tudhatják, hogy mi van a színes lepedő mögött.«

Egy rövid, beharangozó ismertetésből nincs jogunk a regény egészére következtetni, de ismerjük első fejezetét is (a *hétről hétre* 1934. december 3-i számában jelent meg), s ennek alapján föltételezhető, hogy Schwalb a *Fiú a konyhából* zárt és szellemileg redukált világa után új művében beszédesebb közeg révén akarta ábrázolni a politikai depresszió közepette vergődő értelmiség állapotát. Az *Elkopott emberek* a toll robotosairól akart szólni, s általuk a kor embernyomorító tendenciájáról. Immár nemcsak tendenciájában, de tárgyában is kifejezve azt a rokonságot, párhuzamot, amely a *Budapest Nagykávéház* Nagy Lajosával, a *Sátán műremekei* Szabó Lőrincével kapcsolja össze. A leromlás, elkopás, elszürkülés tendenciájának hangsúlyozásában még azt az egyete-

mesebb panaszt is jelenvalónak érezhetjük, melyről Tóth Árpád ilyen felejthetetlenül beszélt:

Minek a lélek balga fényűzése?
Aludjunk. Másra kell ideg s velő.
Józan dologra. Friss tülekedésre.
És rossz robotos a későnkelő.

Schwalb azonban korántsem ilyen szelíd, nem elégikus. Őt lázadó indulat fűti, mint Szabó Lőrincet, s epés leleplező szenvedély, mint Nagy Lajost. Támadó indulat a »bérenc írók« ellen. Majtényi Mihály lehetségesnek véli, hogy 1934-től 1941-ig épp azért nem talált kiadóra ez a regény, mert a »színes lepedők«, a kulisszák mögötti titkokat akarta kibeszélni. »Mit akar ez a szókimondó? Talán azért kapirgál az elmélyült íróemberek és sajtómunkások fészkében, mert gyenge újságíró és ábrándozó, vörös költő. (*Szikra és hamu.* Forum, 1963. 171.)

Hogy a regénnyel szemben létezett-e ilyen vélekedés, ilyen eredetű akadály, biztosan nem tudhatjuk. Tény, hogy egészében nem jelenhetett meg, s kéziratát az 1941-es letartóztatás rémületében a hozzátartozók elégették. S ezzel Schwalb talán legfontosabb írói teljesítménye veszett el. Az a mű, amely világképéről s a közegről, melyben érett fővel létezett, a legrészletesebb képet adhatta volna. Az általunk ismert fejezet önmagában is elég az előbbi föltételezés alátámasztására. Kitűnik belőle, hogy Schwalb, ha nem is a hétköznapok aprólékosságát s nem

is »fényképszerűen« másolja, de anyagát epikusi hitelességgel idézi. Lehet, hogy más részleteiben, mint Majtényi föltételezi, a harciasság művészietlen gyűlölködésig torzult, de ebben a fejezetben az emberlátás, s a helyzet- és sorsidézés, magyarázás szenvedélye, epikusi izgalma dominál. A szituációk rajza itt sem részletező, nem »rajszerű«, hanem látomásszerű, de érdemes megfigyelni, hogy az életforma belső lényegét, emberemésztő hisztériáját milyen tárgyszerűen elevenítik meg az ilyen részletek: »A szedőgépek, a szív féltve vigyázott billentyűi, percnyi szünet nélkül kopognak a pincében, a munkaruhás, görnyedő emberek cikcakkozó ujjai szédült táncot járnak a celluloid kockákon, a rovatkás rézalakok, mint bepálinkázott katonák, intéznek rohamot a forró ólomgép ellen és a bugyborékoló fém alatt szembántó kék fények ugrálnak a gázcsövek szájainál.« Van ebben valami a konkrét tényeknél messzebbre, mélyebbre utaló jelentés, de a realitástól a leírás sohasem szakad el. A primér sík ép és életszerű valósága nem mitizálás révén, hanem a képek intenzitása, emberérdekű dinamikája révén kap súlyosabb értelmet: »A pince állandó moraja átrágja magát a falakon, föl egészen a padlásig, ahol sárgult papiroscafatok, korhadt lécek és szálkás ládák várják a feltámadás napját. Ez a föld alatti moraj betölt mindent, felszívódik az idegrendszerbe, beleivódik a vérbe és körülbástyázza az agyat.«

A szerkesztőség figuráinak megjelenítésében még markánsabb, még pontosabb az ábrázolás. Már ebben a vázlatos képsorban is egymástól élesen elkülöníthető, sorsokat idéző arcképek rajzolódnak ki. Merész és szellemes vázlatok, melyek érett, sőt rutinos írót vallhatnának, ha nem lüktetne bennük a gyorskép készítőjének mohó nyugtalansága, az érdekes, sőt kényes anyag kamerába fogásának epikusi izgalma. Az öreg Lauterer jellemképében például ilyen sorok olvashatók: »A ruhája kopott és a kalapján felhőszerű zsírflekkek lovagolnak, de a humora csorbítatlan és hunyorgós szemeiből gyerekes csínyek emlékei kandikálnak ki.«

A legnagyobb figyelemben a fiatal Garádit részesíti a szerző. A regényt beharangozó szöveg szerint ő a »jövő embere«. S az ismert fejezet szerint is az egyetlen figura, aki nem lefelé, a csöndes romlás felé tart. Értelmiségi sarj, akit hangszerkészítő inasnak adtak az ötödik gimnázium után, s aki a gazdasági válság folytán utcára kerülvén, majd ráébredve a bajok gyökerére, levonja a következtetést: vállalja a harcot. Ezért lesz újságíró, ahol naponta meg kell küzdenie a szellemét megnyirbálni igyekvő szerkesztők önkényével.

Ebben a figurában könnyű magára az írót ismernünk, s abban a konfliktusban, mely Garádi művészi igényei és a lap célszerű kívánalmai, kényszerei között már az első fejezetben föl-

vázolódik, egy olyan konfliktus lehetőségére, amely a leromlás, a lezüllés szociális indítékait, motívációit érdekesebb, sok intellektuális motívum kibontását ígérő megoldással gazdagíthatta. Egyáltalán: a Garádiban szóhoz jutó személyes érdek s a figura kapcsolata a szerkesztőség változatos embertenyészetével az előző regény szimpla konfliktusainál rétegesebb, szövevényesebb viszonylatrendszer működtetését tehette lehetővé. S teljesen jogosnak véljük Majtényi Mihálynak azt a föltevését, hogy mind Schwalbról, mind a közegről, melyben harcolt, ez a mű pótolhatatlan információkat közölhetett volna.

A KOLTÓ

Azok után, amiket Schwalb regényeiről elmondtunk, az olvasó joggal támaszthatna fölfokozott igényeket a versekkel szemben, amelyeket ebben a kötetben közzéteszünk. Meg kell őszintén mondanunk, hogy a Schwalb-versekben egy szigorúbb mérték sok gyöngeséget jelezhet. Nem is reméljük tehát, hogy művészi csúcsokat jelenthetnek, de azt igen, hogy szerzőjük világképéről, emberségéről fontos adalékokat közölhetnek, s általuk Schwalb portréját hézagtalanabbul rajzolhatjuk meg. Róluk szólva is e szándék jegyében vizsgálódunk, tehát dokumentummivoltukat is nézzük, nemcsak művészi értéküket.

De akármerről közelednénk is ezekhez a versekhez, az nyomban szembe tűnne, hogy többségük politikus vers. Nem kétséges, hogy Schwalb költői világképének központjában a politika állt, s a verset, akár a publicisztikát, a harc, sokszor a napi harc eszközének tekintette. Egyezett ebben az egykorú pártos költészet sok más képviselőjével. Ez a költészet elsőrendű feladatának a kizsákmányolás embernyomorító tényeinek leleplezését tekintette. S témái között is azok dominálnak, amelyekben ez a kizsákmányolás a legmarkánsabban fejeződhet ki, tehát a munkások és parasztok életéből vett témák. Hangját a lázadó elégedetlenség határozza meg, s egyfajta keserűség, mely a vád és a panasz közötti skálán mozogva fejezi ki a helyzettudat s a harc tartalmait.

A helyzettudatra utaló versekben és mozzanatokban lényegében ugyanaz a kilátástalanság fejeződik ki, mely a gazdasági világválság után s a fasizmus előretörése közepette a korszak proletárlíráját máshol is uralta, s amelyet már a regényekből is ismerünk. Ennek az állapotnak persze sokféle változata lehetséges, és Schwalb versei is eléggé jól éreztetik az események változásaival együtt járó indulati és gondolati fejleményeket. E fejlemények mögött, mint egy állandó réteg, a világkép alaksíkja: a szociális problematika húzódik. Szélesen és súlyosan. Mert Schwalb nem rigmusíró, aki ötletszerűen verseli meg a mozgalom jelszavait, hanem olyan közéleti költő,

aki eszméit, meggyőződését világképe arányaiban igyekszik érvényesíteni. Igaz, hogy *Valami történt* címen ő is megénekli a konvencionális témát, a bányászt, aki arany hajú kedveséről álmodozva fejti a szenet, mint egy hérosz a pokolban, míg el nem temeti a bányaomlás. Verset ír a betegsegélyző előszobájában várakozó szegényekről (*A betegsegélyző előszobájában*), akikben munkakedvet, akaratot, fiatalságot megemésztett a nyomor, a betegség. Az élesen lüktető ritmus, a kiélezett rímek fölfokozzák e keserves menetelés iramát, lázítóvá fokozzák a tömény nyomorúság képeit, de így se ad többet a vers, mint a század eleji szociáldemokrata lapok hasonló természetű versezetei. Akad példa az úri világ boros-toros eldorádóját a szegények világával az *Álmodik a nyomor* mintájára egybevető ellentétezésre (*Gyönyörű havas est*), de bizonyos szerkesztési ügyességen túl az ilyen vers is inkább a régi téma, a fölfogás hagyományának továbbélésére lehet példa, mint a probléma eredeti megfogalmazására.

Mélyebben és gazdagabban bontakozik ki Schwalb szociális érzékenysége és szándéka olyan költeményekben, mint amilyen a *Tavasz*, az *Ősz* és a *Tél*. Ezekben is elég közvetlen módon ölt formát az, hogy »drága a szalonna, meg a kenyér«, hogy a gyár iszonyú irama, a por, a kalapácsok, az autók idegtépő zaja közepette a munkás észre sem veszi a tavaszt; hogy a házbér gondja elvonja a lélek figyel-

mét, s a költő a szolgálat miatt elszalasztja a Szerelem alkalmait is; hogy a munka nélkül ácsorgó emberek »csak nyelnek, csak nyelnek...«, mert tenni nem mernek, pedig gyermekeik mezítláb szaladgálnak a nyirkos, tüdőbajtermő időben; s hogy a téli tétlenségbe süllyedt falvak narkózisban tengődnek, s az egész élet nem lüktet, csak cincog, »mint éhes egér az üres magtárban.«

Mindez tehát eléggé tételesen ölt formát a szóban forgó versekben, de ezek tendenciózusan kiemelt sorok. A mondanivaló lényegét sejtethetik meg az olvasóval. A vers egészében azonban a tavasz, az ősz, a tél emberi és természeti eseményeinek sűrűbb valóságába illeszkednek. Vagyis: a kizsákmányoltság kóros tényei s a tehetetlenség érzése beleitatódik egy szélesebb, politikailag indiferensebb világ anyagába, a költő ihlete nagyvonalú, de sokszor érzékeny expanzióval hasonítja érdekeihez a tárgyi világot. »A föld elaludt, horkol, mint a szemölcsös öregasszony. / Őszült pihéit a napnak mutatja.« Naturalista ízű kép, de objektív szigor, megnevező fölény is van benne.

Vagy itt van ez a falusi tavaszt idéző kép! Elsőrendű hivatása az élet dinamizmusának érzékeltetése volna, mivel a kietlenség képeit a városról szóló rész hozza majd. De a koncepció azért itt is érvényesíti érdekeit, a szorgos munka mozzanataiban valami bántó kíméletlenség jelentésárnyalatai sűrűsödnek, hogy itt, a tavasz diadal-

mas mivoltának képeiben is érezhető legyen: a lüktetés nem igazi, nem egészséges: »az acsarkodó kapák kis, fájó sebeket ütnek / a kertek száraz szürke rögein / — minden él és lüktet.« Ezek a mozzanatok már költőre vallanak.

S még inkább költőre vallanak az olyan versek, amelyek a társadalom kóros állapotát nem retorikus tényközlés formájában, hanem valamilyen személyes érdek, személyes indulat intenciói szerint tükrözik, amikor a személyes érdek vádoló, panaszló, vitázó dramaturgiát teremtve kifejezi ügy és költő kapcsolatának szorosságát. Így van ez például a *Fiatalokhoz* című versben, ahol a költő a munkásosztály több évtizedes próbáit koncentrálja egy nagy szemrehányás mozzanataiba. Első személyben szól, vagyis maga tölti be az osztály szerepét, az osztályét, amely számon kéri fiain, az ifjabbakon, hogy hol voltak, amikor apáik a szörnyű harcokat vívták.

A *Mi, mai fiatalok* című költemény pedig mintha csak válasz lenne az előbbire, ismét belülről, de a mai fiatalok megszenvedett sorsa felől panaszolja el a meddő tanulóéveket s az értelmes élet lehetőségeinek hiányát. A két vers lényegében ugyanarról szól: a társadalom emberrokkantó, emberőrlő viszonyairól, de a másféle aspektus az érvekben, sőt a hangvétel és a líraiság természetében is érvényesíteni tudja érdekeit. Jeléül annak, hogy a politikai véna Schwalbban milyen élelme-

sen és találékonyan kereste érdekeinek változatos képviseletét.

Legkevésbé talán a korszak világpolitikai eseményei által ihletett, történelmi távlatokat erőltető verseire áll ez. Talán éppen azért, mert történelmi ösztöne nem erős, kapcsolatai a múlt irodalmával, nagyjaival szegényesek, s így ezekben a versekben személyessége sem tud elég hatékonyan kibontakozni. Arra vall ez, hogy Schwalbot a napi harcok terhei s a hagyománnyal való sok visszaélés, akárcsak a proletkult sok képviselőjét, elidegenítette a tradíciótól. Egy verse van, melyben Dózsa neve felötlik. S a napi küzdelmek kíméletlen logikája, a munkásmozgalom válságos állapota a lehetséges szövetségesek iránt is éber kriticizmusra kényszeríthette. Tény, hogy igazi szolidaritással és megbecsüléssel csak a munkásokról s a parasztokról ír, bár az utóbbiak passzivitását bírálja. A veszteglésre kényszerült forradalmár felelős türelmetlenségével, fájdalmával teszi ezt. A szellem embereit viszont, s főleg az irodalmi élet tenyészetét gunyoros ingerültséggel. A percemberkéktől, a ripacsoktól, törtetőktől, a nagyképű áltekintélyektől sokat szenvedő cselekvő forradalmár ingerültségével. (*A környezet, a környezet; Alakok a betű körül*) De mint a *Hirdetési ügynök* című verse bizonyítja, az értelmiség ártatlan robotosaival együtt tudott érezni. S ezek a portrék s a gunyoros karikatúrák egyúttal azt is bizonyítják, hogy Schwalb epikusi vénája, ha úgy adódott, a költőt is

szerencsésen segítette. A torzképfestés indulatát jó megfigyelésekkel, szellemes találatokkal egészítette ki. Olyannyira, hogy ezek ma is frissebbek és érdekesebbek, mint a költő mozgalmi versei.

Az igazi költőt azonban ezek a versek is csak töredékesen mutatják, a személyiség csak fintorain át ad hírt önmagáról s helyzetéről, mintha az én nem is érezné magát annyira fontosnak, hogy mozgalmi céljai mellett magáról is beszélni merne. A kor proletárlírájában, tudjuk, elég gyakori ez a tartózkodás. Tartotta magát az a verzió, hogy aki magáról beszél, az individualista. Olyan verset, melyben a személyiség és a világ, mint a közös törvények jegyében létező egyazon valóság két minősége fejeződött ki, kevesen írtak. Nem írt ilyen műveket Schwalb Miklós sem, de meglepő, hogy a proletkult álobjektivitását milyen őszinte, természetes és bátor gesztusokkal törte át. Legjellegzetesebb példája ennek a *Minden: Én* című verse, mely végig az individualizmusról beszél, annak számlájára írja mindazt, amitől a kor embere szenvedett. Helyenként ilyen robosztus erővel:

Az ÉN: uzsora és rosszindulat, kihasználás és fizetésleszállítás,
tömegőrület és infláció, pszichoanalízis és költészet,
mechanika és gazdálkodás, ölelkezés és undor, illat és vakság.
Ti vagytok az Én, és ők az Én: bitangok, gengszterek,

urak, bírák, tábornokok, napidíjas tisztviselők, utcalányok,
munkanélküliek, Singer-ügynökök, rikkancsok, bankigazgatók,
hadirokkantak, cionisták, forradalmárok, bigottok, politikusok,
kisiparosok, színészek, költők és utcaseprők.

Az már ebből a néhány sornyi idézetből is kitűnt, hogy az Én jegyében sorolt fogalmak egy viszony, a kapitalista termelési viszony egymással ellentétes végleteit jelentik, egymásmellettiségük nem azonosságot jelent, hanem az ok, az eredet közösségét. De nemcsak ezt. Aki ezt a verset írta, az nemcsak látja, nemcsak elemzi és minősíti az individualizmus jegyében nyüzsgő világot, de érzi, hogy maga is alárendelt részese ennek a világnak, mert az Én több, mint individualizmus, több mint az az önzés, amely a kapitalizmusban formát ölthet. Az Én ott van a szép boldogító emberi ügyek mögött is: az ölelésben, az illatban, a költészetben is, s a vers keserű pátoszában, mindent egybekavaró sodrásában épp az fejeződik ki, hogy ez a nemesebb Én nem szabadulhat ki az individuális önzés kényszeréből:

Ha alszunk, iszunk, szeretünk,
ha lyukas cipőben talpalunk,
ha kettőért véres hurkát
[vacsorázunk,
mindennek végkövetkeztetése: Én.

...de lehet ma másképpen?

Banális sorok, szürke megoldások bőven találhatók ebben a versben is, de ezek sem homályosíthatják el a számvetés konzekvens voltát. Azt, hogy Schwalb szembe tudott nézni önmagával s a világgal. Hogy forradalmár létére sem rejtette el esendőbb önmaga problémáit.

Amikor Schwalb arról beszél, hogy remeg a holnap sötétjétől, hogy kérész módon szeretne élni »boldogan, megelégedetten, csak a pillanatoknak...« (*Vágyaim*), akkor gyöngesége álarcában a kor nagy veszedelmeinek előérzetét beszéli ki, s a küzdelemre kényszerült ember sorsának, terheinek nehézségét vallja meg, vagyis a hadban álló ember teljes önmagának elhallgatásra kényszerült rétegét: a békés életszeretet hajlamait. Azokat, melyekről *Ember vagyok csupán* című versében, mintha csak a szektáns muszájheroizmussal szemben védekezne, tételesen is vall:

Ember vagyok csupán,
semmi több,
és jogot formálok az élet
minden örömére.

Hogy ezt a jogot védenie kellett, a vers demonstráló érvelése kétségtelenné teszi. Pedig itt az élet öröméről volt szó. Mennyivel több bátorság kellett a természetes önzés, a letörtség, az elkeseredettség érzéseinek megvallásához! Schwalb költői igényének mértékére vall, hogy ezekhez az érzésekhez is ragaszkodik, emberi integritását ezek

kibeszélésével is őrizni törekszik. Számot ad azokról a helyzetekről, melyekben mint az árvíz ömlik át rajta a szomorúság, a tehetetlen keserűség. (*Hangulat*) Bevallja, szinte a gyónás töredelmességével, hogy szereti önmagát, hogy ő is hibákkal, bajokkal terhelten él. Harcok és megbékülések, szegénység, értetlenség, mellőzöttség közepette. (*Szeretem magam*) Ám ez az őszinteségben sehol sem hivalkodó, s nem is önmagáért való. A gyónástól éppen abban üt el, hogy nem intím, nem zárt körben zajló, hanem panasztól hajtott, kedvezőbb állapot felé igyekvő igényt éreztet. Kifejezi tehát a gyöngeséget s a belőle való szabadulás vágyát is: így hiteles tükre a valóságnak.

Az önkifejezés hitelességének jegyei között külön kell szólnunk azokról, melyekben a költő kétkedő, ironikus szelleme érvényesül. Azért kell erre fölfigyelnünk, mert ritka eset, hogy költő, aki igazságos ügyért hátrányos, sőt embertelen viszonyok között harcol, önmagát is ilyen fölénnyel tudja nézni. Ha tudja, akkor hajlamos az ügy devalválására is. Schwalb személyiségének épségére, érzéséramainak egészséges kölcsönösségére vall, hogy a maga helyzetét és esendőségeit nemcsak a vád és a panasz pátoszával, hanem a rezignáció, az önszemlélet groteszk szemüvegén át is tudta láttatni. Abban a versében, melyben magát elolvadó hóemberként »ábrázolja«, az ábrázolás tárgyi mozzanataiban is ez a józan önszemlélet érvényesül, s ez hűti

le az önsajnálat pátoszát. A *Csöndes vers* panaszos állapotrajzában is fölfölötlik egy-egy deheroizáló kép. A *Felesleges üzlet: én* című vers pedig már a *Nincsen apám, se anyám* József Attilájának színlelt cinizmusával árusít ki értelmet, férfiasságot, ifjúságot. »Felszámolok: / kiárusítom önmagam« — jelenti be már az első sorokban, s így, a végeladás jegyében beszél minderről, ami számára becses:

Kiárusítom önmagam,
napi áron alul dobálom szét
ifjúságom összegyűjtött kincseit:
az önbizalmat, a lelkesedést
és a szerelmi morzsák
vaníliaszagú emlékeit.

A gesztus nem olyan fesztelen, nem olyan hetyke, mint József Attilánál, ezért az értékvesztés, az értés ellehetetlenülésének tragikuma sem ölt olyan kihívó formát, mint József Attila groteszkjeiben, de a költői szándék hasonló: a fájdalmasról, a megrendítőről »oda nem illő módon« beszélni. (Gyertyán Ervin: *Költőnk és kora.* Budapest, 1963. 128.) Azért így, hogy e szörnyűségek köznapi mivolta kitessék. De nemcsak ezért! Aki eléje megy a vereségnek, aki ilyen flegmával szórja el, árusítja ki azt, amit a kor el akar taposni, az verhetetlenebb, mint aki nem számol a veszedelmekkel, bagatellizálja a szörnyűségeket, fennkölten szaval a maga verhetetlenségéről. Schwalb értékkiárusító buzgalma indirekt önvédelem. Esendőségtudat és

igazságérzet fog itt össze, hogy kapitulációjának végletességében létezése képtelen nehézségei fejeződhessenek ki: a tiszta emberség és az üzletre épülő társadalom egymás iránti idegensége. S ebben nemcsak az elhatárolódás gesztusára kell figyelnünk, hanem az önveszejtés esélyének komolyságára is. A tragikus felhang is ebből ered: abból, hogy a költő tudja: ez a gyöngeség s a vereség meg is semmisítheti az értéket, s ez ismét a helyzettudat és önismeret józan szigorára vall. *Önarckép* című verse külön nyomatékkal beszél erről a veszélyről: arról, hogy a helyzet a személyiség kibontakozása ellen dolgozik. És rezignáltan beszél erről, jelezvén, hogy a fejleményeket nem istencsapásként fogja föl, s a vereségben magát is részesnek érzi.

Ezek után szinte törvényszerű, hogy a küzdő emberek azokkal a gondjaival, melyeket az egyetlen élet korlátozottsága, a teremtő fiatalság elfásulása, robot és teremtés konfliktusa, a kimondatlan szavak gyötrelmes súlya hárít rá, Schwalb is szembetalálkozik. S ereje szerint beszél is róluk. *(Egyedül vagyok a szavak alatt; Csöndes vers; Rohanás; Az életőrlő gond; Hát nem megy)*

És természetes, hogy a személyiség egészét kifejezni óhajtó igény a szerelem ihleteit is objektivizálni törekszik. Rögzítenünk kell, hogy részleges sikerrel. Egyik versében (*1938. március 27.*) felötlik ugyan egy drámai konfliktust rejtő esemény néhány mozzanata is, de kibontakozni nem tud ez a

dráma. Ezek a versek, akár a regény, az efemer borzongás, a szexuális fölhevülés alkalmait nem tudják a gazdag kapcsolatok emberi motívumaival átszőni. A jó ízek, az élvezetes gyönyörűségek iránti egészséges fogékonyságról beszélnek, mint a *Zene* című vers is, de az átélés tartalmasságát csak töredékesen éreztetik.

Mégis érdemes megismernünk ezeket a költeményeket s a gyűjtemény minden darabját, mert arra vallanak, hogy szerzőjük, noha egy kíméletlen küzdelem harcosa volt, őrizte magában a teljes élet igényét, a teljes életre képesítő hajlamokat: az életszeretet, a derű, a humor, az őszinteség és a józanság készségeit. Nem volt tőle idegen semmi, ami emberi. Talán ezért is tudta elszántan vállalni a kockázatokat, a harcot azok ellen, akikben a szépség, az emberség ellenségeit látta. Személyisége egészével nem tudott jelen lenni minden versében. A politika, a szerelem, az én ügyei sokszor külön témákra szakadtan öltöttek formát verseiben, s nem érezte eléggé az én és a történelem, én és a világ dialektikáját sem, de egy ilyen szintetikus önkifejezés föltételeit magában hordta.

S ha ez a gyűjtemény csak ezt bizonyítaná, csak annyit, hogy Schwalb Miklós mártíromsága mögött ilyen élettel jegyes emberség rejlett, gyűjteményünk elérné célját. Nincs értelme tagadnunk, hogy az élet és a mű értéke nem egyenrangú. A stílus bizony nem

tudott felnőni lehetőségeihez. Néhol fájdalmasan elmarad a föladat mögött, inkább lefokozza, elszürkíti a sorsot, az embert, mintsem kifejezné. De az élet súlyos és megrendítő tényei átütnek a sápadt szavakon, a szándék tisztasága, az indulat ereje föl-fölforrósítja a konvencionálisat. S végül a tragikus kifejlés fénye mindent fénykörzelbe von, aureolát rajzol a kísérletek, a töredékes eredmények köré, a művész kiteljesedett életműve helyett az ember erejével kárpótol. A szaktudomány ezt a kettőt bizonyára majd gondosan szétválasztja. Számunkra Schwalb emléke még túl közeli ilyen — különben jogos — művelethez. Közeli és oszthatatlan.

DÉR Zoltán

A BARIKÁDON

FIATALOKHOZ

Hol voltatok akkor, amikor a barikádon álltam?
Tűzvörösen égett a nap és a zászló is...
Mellettem, előttem és mögöttem dübörgött a [föld,
égettszag terjengett a házak között, keserű [puskaporbűz,
és mindenütt tűz, tűz, tűz, TŰZ!!!
Lángfolyam hömpölygött a lábak alatt,
s a tetők alatt sárga lángnyelvek nyaldosták a [falat.

Hol voltatok, amikor a barikádon álltam?
Ronggyá tépett testek hasaltak a piszkos [köveken...
Befogtam a fülem, mert valaki mellettem [felhördült,
mint eltalált állat...
Lehunytam a szemem, mert rubinszínű patakok
másztak a csatorna felé...

Hol voltatok akkor, amikor a barikádon álltam?
Nevettem, kacagtam, de ez az őrület röheje volt,
a félelemé és az elszántságé.
És lőttem, lőttem és lőttem szüntelen,
a cső égette a tenyerem és a szemem előtt
szikrázó karikák ugráltak.
A sarkon szuronyok hegyén táncolt a napsugár,
durranások reszkettek a levegőben,
jajszavak tépték a dobhártyát.

Hol voltatok akkor, amikor a barikádon
[feküdtem?
A combomat felszakította egy kard,
arcom nem volt emberi arc, s a lelkem sem
[emberi lélek...
Apáitok ott álltak mellettem,
melleink sorfalat álltak a torlaszok előtt.
A golyók sikoltoztak, mint részeg utcalányok,
és apáitok görcsös rángással zuhantak el a
[platánok alatt,
ledobbanó karjuk a vértócsákat paskolta,
és csak a szemük, a szemük meredt a zászlóra,
a tépett jelre.

Hol voltatok akkor, amikor a barikádok előtt
[hörögtem?
És jajgattam és fetrengtem és dobáltam magam,
mint gerincét tört macska.
Aludtatok. A piszkos kuckóban aludtatok,
éhes szátokon éles sziszegés sistergett,
a csak álmukban jóllakók mosolyos, csámcsogó
[álmát aludtátok,
pedig a gyomrotok korgott az éhségtől
és a korgás, mint kemény dobpergés, feltört az
[utcára,
elzúgott a fák lombjai között, fel a palotákba,
ahol a gyáva megbújók szívében
megrándultak a félelem szelepei...
Gyerekek voltatok, a színt még színesnek
[láttátok
és a szegénység jajgatása elpattant a bőrötökről.
Érettetek folyt a harc és apáitok olcsó vére,
talán nem céltalanul.
A ti jövőtök a harc bére.

MI, MAI FIATALOK

Mi, mai fiatalok csak állunk és várunk:
mi lesz, mi lesz
az éveinkkel, a matúránkkal,
az elfecserélt tegnappal,
a matematikával és a földrajzzal?

A szín változik, az idő cammog,
mint avult bundás agg medveapa;
gyerekkorunkat nótás katonák
kenték be kormosra,
könnyes asszonyok — anyáink — virágot
dobáltak a vonathernyó után.
És mi ott maradtunk a sivár odúkban
kukoricamáléval a markunkban
és maszatos gyermekarcunk koravén álarccá
[torzult.
Mi, mai fiatalok rövidre szabott iskolaéveken
vágtuk keresztül magunkat,
magoltuk a latint és emésztettük a retorikát,
a szünetben éhesen néztük a madarakat,
amelyek vígan lakmároztak a fákon.

Azután kezünkbe nyomtak egy papirost
— belépőjegyet az Életarénába —,
és beleszakadtunk a káoszba,
mint gátat tépett folyó;
tülekedtünk és karmoltunk,
becsületesek voltunk és csaltunk,
hízelegtünk és követeltünk,
kenyérre azonban nem leltünk.

Mi, mai fiatalok csak állunk, várunk,
hitegetjüp magunkat,
hogy talán jobb lesz...
És lassan megőszülünk.

HARC A HOLNAPÉRT

Sikong az acélfúró
repülnek a kőszilánkok,
vér csorog a falakon...
...mindez az Aranyért.

Bányalég robban,
fekete koporsók sorakoznak,
rongyruhás gyerek sír...
...mindez a Szénért.

Vérsugár freccsen,
a lendkerék tovább forog,
sikoly... majd utána csönd...
...mindez a Pénzért.

Milliók elhullanak a sorokban,
otthon százezrek nyögik
a nincstelenség zúzó fájdalmait...
...mindez az Emberért.

Kínlódunk és verejtékezünk,
ásunk és fúrunk,
koplalunk és szomjazunk...
...mindez a Holnapért.

ISMÉT ÖGYILKOS LETT EGY MAGZAT

Rózsaszínű álom volt csak,
alaktalan erő, azután erőtlen alak,
anyja meleg méhében kuporgott,
agytekervényei használatlanul
feszítették a leheletvastag koponyát,
amelyben majdnem gyilkos gondolatok
energiái lobbannak életre.
Csak a gyomra kattogott,
mint nekilódított masina,
meg a belei vibráltak,
mint összekúszálódott kigyócsemeték...
Tulajdonképpen nem volt,
mert tetteit nem a tudat kútjából merítette:
csak létezett, növekedett saját kegyes
elhatározásától függetlenül,
magába szívta anyján keresztül
a tápnedveket és csak a közvetlen ingerekre
reagált.
Nőtt, növekedett és
nem tudni, honnan vette hozzá a bátorságot:
öngyilkos lett — megszületett.

VALAMI TÖRTÉNT

Lent a tárna mélyén
sötét árnyak mozognak:
emberek fúrják a hegy húsát.
Csikorog az acélfúró,
pattognak a szilánkok...
sötét rémek meglapulva várják
az órájukat.

Sápadt arcú munkás
szemében fájó,
régen vágyott élet lángja lobog,
fiatal lelke a föld piszkos gyomrától
messze
egy fehér, tiszta nőt keres,
akit imád, aki talán éppen most
fonja be arany haját.
Agyában ezer gondolat cikáz...
Megtört anyja, apró testvérei,
régi emlékek végtelen sora:
barátság, temetés, öröm, hejehuja...
és csillog a lámpás...
és csattog a csákány...
gondolatok szárnyán messze csatangol már.
Hej! Hahó!
A felvonó
üres,
emberfia, siess.
Munkában meg ne állj!
Robban a tárna,
zuhog a víz árja,
omladozik a fal,
dübörög a világ.

A pokol száll alá,
sír támad a mélyben,
és a sötétben
csak egy bányász
fekete gyémánttá kristályosodott lelke
világít.
Héroszok válnak a poros tüdejű,
beesett mellű emberekből.
Sikolt a vészkiáltás, őrült zsivajba tör a világ,
a végzet megfújja gyászindulóját.
... A mélyben felvillan az anya, a kedves képe:
valami történt?
Valami történt!!

TAVASZ

I.

A humusz nyers illata úgy csípi az orrokat,
mint szállongó törött bors.
Markos legények zsíros trágyaruhát
teregetnek az éhes föld meztelen húsára,
az acsarkodó kapák kis, fájó sebeket ütnek
a kertek száraz szürke rögein.
Minden éled és lüktet,
a munka dala komoly szimfóniává szélesül,
az utak porlepte csíkjain megindul az áradat
az ocsúdó mezők tárt öle felé.
Drága a szalonna meg a kenyér,
és a téli éhezésben pállásra aszalódott,
kemény magyar zsellérek rossz célzattal
szorongatják a szerszám fényesedő nyelét.

II.

A gyárkémény fullasztó, büdös füstöt öntöz a
[város felé,
az esztergapadok mellett acélcsontú munkások
[maratják a vasat,
a dübörgő gépóriások éhes nyeldeklésssel várnak
[az anyagfalatra,
az ablakokra rakódott porrétegek eltakarják a
[bontakozó tavaszt.
Nem hallatszik be a verebek játékos csicsergése,
csak a rohanó autók idegtépő tülkölése,
meg kocsizörgés, meg káromkodás, meg
[kopácsolás

— az útjavító munkások verik apró kockává a
[súlyos köveket
Úgy jött a tavasz, hogy nem vette észre senki,
csak az árusok a piacon.
Befutott a zöldhagyma, a kitűnő, de nem
[szalonképes éhcsillapító.
Szóval itt a tavasz, emberek!
Ujjonghattok, de ne felejtsétek azért elsején
[kifizetni a házbért.

III.

Nem vettem észre, amikor a Szerelem benyitott
[az ajtón.
Éppen egy verset írtam a tavaszról,
és lelki kezeimmel erősen nyomtam az agyam,
[hogy valamit
még kisajtoljak erre a derűs évszakra
[vonatkozólag.
A Szerelem fölém hajolt és belekacsintott az
[írásomba.
Szörnyűség! — jajgatott — Hát ezek a mai
[költők
munkanélküliekről írnak és sztrájkokról,
Népszövetségről és kartellről most tavasszal!
Azután keresztülköpött a fejemen és ész nélkül
[rohant ki a szobából.

ŐSZ

I.

Ólmos, nehéz eső mossa az aszfaltot,
nincs már por az utcákon,
de a láthatatlanul párolgó
gyilkos nedvesség sem kíméli a gyenge,
erőtlen tüdőket.
Bőrcserző nyari munkában csontosra aszalódott
munkásemberek ácsorognak a sarkon,
színtelen hajuk az arcukba lóg,
tömzsi magyaroknak, kokadt szlávoknak
bicskás a kedvük . . .
Fejfájdító, pancsolt borok
színtelen gőze az agyakra száll,
ahol képtelen gondolatok fogannak:
rossz a napszám, drága a kenyér,
csillognak a kirakatok,
pöfögnek a luxusautók,
borús az ég, lyukasak a cipők,
beteg a gyerek, sápadt az asszony . . .
A gondolatok néha mellékvágányra futnak:
Tenni kellene valamit, de mit? de mit?
Összesúgnak, morognak az emberek a sarkon,
a büszke paloták felé sandítanak,
megcsattog a foguk, mint ordasok agyara,
de csak nyelnek, csak nyelnek . . .

II.

A lejtős kirakatokban duzzadt körték,
összeszorult szőlők, meg fényesre törölt
szirmos almák mutogatják domború hasukat
az éhes bámulóknak.
Ősz van, szomorú ősz...
Drága a gyümölcs, és a szakadt zsebekben
árván csörgő garasok majd kenyérre
váltják át magukat.
Az idő hidegre fordult, mégis mezítlábas
gyerekek szaladgálnak a keramitszalagon,
nevetnek, hajráznak,
pedig korog a gyomruk és zörög a csontjuk;
iskolába már nem járnak
— nem telik könyvre meg ruhára —,
az életbe még nem léptek be —
gyönge gyereket nem vesznek föl inasnak.
Hát csak lődörögnek a hideg, csatokos, ideges
[utcán,
délben nem esznek, talán este...

TÉL

I.

A moziplakáton délszaki kép:
szúrós kaktuszok között vigyorgó,
fényes négerarcok,
fejek fotomontázsa,
ágaskodó, csámpás betűk.
Hüvelyknyi hópillék bújnak össze
fázósan a csontkemény aszfalton,
a bélelt női cipők felett
harsányan suhog a téli szövet.
Utcagyerekeknek csorog az orruk,
bolti szolgák nehéz ládákat cipelnek,
a rendőr a szalmafonaton unottan topog,
a megláncolt autókerekek kétségbeesetten
sikoltoznak és belefúrnak az érintetlen hóba,
a házsorok mögül elővágódó villamos hirtelen
[lefékez,
csúszik a sín és a vezető fagyott ujjai
mint gémberedett verebek ülnek a fémféken.
A moziplakáton délszaki kép,
olcsó, cukros élvezetek ígérete,
hóbuckák, csizmák, utcalányok,
unott jampecek, robotolók,
koldusok, katonák, senkik . . . senkik . . .

II.

A föld elaludt, horkol, mint szemölcsös
[öregasszony.
Őszült pihéit a napnak mutatja,
de a sárga kerek tányér erőtlenül küzd a
[fennakadt ködd el.
A falu narkózisa teljes,
a tanyák bénultan kuporognak magányukban,
a városok felett kócos felhők
csavarognak . . .
»Mi dolgozunk. mi dolgozunk . . .« —
kattogják a vonatkerekek
és hencegnek, mivel kevesen büszkélkedhetünk
a diadalos munkával.
Hiszen nem zörögnek a gyárban a gépek,
nem kopog a kalapács a műhelyekben,
nem zeng a munka dala a végtelenig,
hanem csak cincog, kuncog, mint éhes
egér az üres magtárban.

GYÖNYÖRŰ HAVAS EST...

Gyönyörű havas est...
Csillog az út, összecsendülnek a korcsolyák...
(Valaki fagyos kezeit melengeti a
[pincelakásban.)

Rohannak a karcsú szánok...
Az ívlámpák fénye gyémántokat szór
a hulló pelyhekre...
(»Az apám munkanélküli... nincs
[kenyerünk...«)

Valahonnan tánczenét hoz a szél...
A bálteremben illat és selyemfelhők úsznak...
(Rongyba pólyázott lábak keresik a letaposott
nyomokat.)

Cseng a pohár, gyöngyözik a lé...
Pompás ez a téli est: világít a hold és a
[csillagok...
(Nyomorzene cincog avas odúkban.)

Gyönyörű a havas est...
Szaxofonhangok ugrándoznak a hóbuckákon...
(A negyedik emeletről »zálogba« vitték az
utolsó ágyat.)

NEGYVENÖT ÉVESEK

A hajuk java elhullott,
mint gyermekkori emlékek sora,
szemük alatt sugárba futnak a
gondbarázdás ráncok.

Dolgoznak, küzdenek és
nézik a Ma ifjúságát,
mely jelszavakban tobzódik
és bajnokok felé vivátot ordít.

Az asszony, a drága,
megsimogatja gyöngyöző arcukat
és a piacpénzt kéri:
ma pörkölt lesz ebédre!

Próza, próza és próza
sír bele sovány lelkükbe,
amely valaha fiatalon lobogott
és ideálokért rezgett.

Most letargiába merültek és
ifjúságuk vonata elfutott,
a bakter piros lámpája,
mint lidércfény, mind távolabb csillog.

ÉLŐK

Talpukat a levágott búzaszár töve
tépi véresre;
fejükben a számoszlopok buta
kőtömeggé tornyosulnak;
a tenyerüket megeszi a zsírosra
fényesedett kalapácsnyél;
a hajuk elhullik a gondviharban,
a tüdejüket a város pora szennyezi be,
olcsó örömök rövidítik az életüket:
nikotin, kártya, alkohol, szerelem.

A BETEGSEGÉLYZŐ ELŐSZOBÁJÁBAN

Alkoholszag, kályhából kiszálló kátránybűz,
lekókadt fejek —
mind betegek, mind betegek.
A várakozás kínja torz fintorokat
farag az arcokra
— emlékezés keserű harcokra —,
meg a munka láza vibrál az erekben,
de a fásultság buja ördöge
már daróccsuhával borítja az agyat.

— Csak egyenként, csak sorba!
Az akarat, a tekintet már kába
a tépő szagoktól.
Sebek és fájások,
dagadt arcok, petyhüdt kezek,
szomorú szemek, löttyedt izmok.

Emberek, emberek!
Hol hagytátok a húsba fent acélsodronyokat,
a kazándübörgésű melleket,
az indián szemeket,
a nevetős arcokat,
a rugós térdeket,
az olajon futó szívet,
s a millió rétű agyat,
amelynek minden sejtjében
száz gondolat szikrázott?

— Csak egyenként, csak sorba!
A kés még nem csorba,
éles sikollyal fut a bőrön,
nyomában piszkos gennypatak
és a vattacsomók, mint fehér madarak,
szomjasan ülnek üvegházukban.

— Csak egyenként, csak sorba,
fogó, pravaz, szonda,
szép nikkelollócskák
éhesen, kárörömmel.

Az idő loholva fut,
a sor még áll rendületlenül,
de a betegek oda-odadőlnek
a foltos falakhoz,
megrogynak a térdek,
a kopott emberférgek
megcsonkított egészségüket
viszik a foltozóba.

— Csak egyenként, csak sorba!
Freccsen a vér, a cseppfolyós rubin.
— Sebaj! — az orvos int,
és a beteg kínosan döcög tovább.
Tovább, tovább . . .

A KÖRNYEZET

A KÖRNYEZET, A KÖRNYEZET...

Nyárspolgár piócák
szívják a vérem,
bamba filiszterek,
nagyfejű »tudósok«...

Hisztériás konvenciók
kiskátéja a bibliájuk,
Mammon — a Jehova,
Divat — a Messiás,
aki eljött, eljön,
mindig jön, megy,
közéjük furakodik
és parancsait osztja.

Csöppnyi ma-emberkék ők,
tipegnek-topognak
az élet taposómalmában,
hajbókolnak, mint vak kíntornások,
és kinyújtják a kezüket,
hogy alamizsnát kapjanak
a kinevezett nagyoktól,
a törtető piszkosoktól.

Nem néznek és nem éreznek,
csak befelé látnak,
csak befelé nyúlnak,
be... be... egészen
a szívükig, hogy megkeressék
az érzések kútforrását,
de csak a születéskor
elindított dinamót
simogathatják.

TABLÓ

A képen felsorakoznak a régi barátok:
emez most orvos, az élet ura és a halál szolgája;
az a köpcös vidor borbély, akit kivágtak a
[hatodikból;
a balszélen áll egy elegáns dandy: keresztfa
[feszül már felette;
mellette ... ez vert meg annyiszor a negyedikben
[— ez sem él már;
az osztály centercsatára mintha most is
[rugdalózni akarna;
ez itt, ez a művészhajú: benzinügynök és
[nagyszerű alak;
nézd csak! mindig mellettem ült ez a pápaszemes
[és sohasem súgott;
erről a pofáról a kutya is megállapíthatja:
[lamentáló ügyvéd;
mögötte jómagam meredezek bambán és
[esetlenül, mint falhoz támasztott
esernyő.

ÓDA SZÍNÉSZ KOMÁMHOZ

Óriási a maszkod, színész komám!
Élsz, lélegzel, tombolsz és röhögsz
a színpadon, s kacajod nem kínfintor.
A súrolt deszkák
enyhe gúnnyal nyikorognak
döngő lépteid alatt,
szegények szálkásak,
mint éhes pontyok,
és olyan szívet tépőn
lehelik rád porpárájukat.

Óriási a maszkod, színész komám!
Gyötrődsz, üvöltesz,
köpködsz és jajgatsz
a színpadon
és a sírásod nem glicerines csikorgás.
A vörös függöny mögött
néma falak lesnek,
a díszletező orrával trombitál
és két könnycseppet töröl le
piszkos öklével.

Óriási a maszkod, színész komám!
A zenekarban a dobverő
félúton megáll
és fázósan remeg a dobos eres kezében.
A közönség — a fejerdő —
feszülten figyel,
s nedvesen csillogó szemek
tűzsugárban ott libeg az alteregód.
Az alteregód, tehát nem te.

Nem te, aki délben
főzeléket feltéttel rendelsz
az olcsó kocsmában,
s hozzá hideg szódavizet.
Nem te mozogsz
a színpadkockában
harcias hévvel
s lázas szemhéjjal,
mert te ottmaradtál,
kint az ajtó előtt
— nem mersz bemenni! —,
megvakarod a fejed:
»Marhaság az egész«
— dohogsz mérgesen,
mit keresek itt?
Azután sarkon fordulsz
és faképnél hagyod
a másik magad,
aki Thalia oltárán
lassú-lassú tűznél
hamvadsz el.

ALAKOK A BETŰK KÖRÜL

SZERKESZTŐ

Néz, de nem lát,
tapint, de nem érez;
egyedül terpeszkedik
a legnagyobb asztal mögött.
Egyedül, teljesen egyedül.
Nincs vele az élet
simogató melegsége,
sem a munkatársak rokonszenve.
Ő az ellenkezőjét hiszi ugyan
és ebben a tudatban atyáskodik
a kezdő, ijedt tekintetű kulikkal,
akik alázatos tehetségüket viszik elébe.
Bálvány és hierarchia ő
a falak között,
de az utcán alaposan lehordta
egy kofa, mert rálépett
az elguruló burgonyára:
»Maga piszok éhenkórász
— ordította az asszony —,
maga úri betörő!«
És ami ezután jött,
nem való ebbe a versbe.
Ő behúzta madárarcát
a kabátgallér mögé
és gyorsan elinalt
a szerkesztőség felé,
ahol öt perc múlva
a volontőr fejéhez
vágott egy ártatlan kéziratot,
amelyen a piaci árak
sorakoztak fel, mint
versenyre induló vítőrcsapat.

MAI KÖLTŐ

Tegnap délután láttam őt;
Őt, aki az isteni sorokat veti papirosra.
Pillanat alatt felbuzgott bennem a vágy,
hogy homlokon csókoljam, mint a múzsája.
Elnéztem hatalmas intellektusától
kopaszodó merész homlokát,
tekintetének páratlan gondolatokkal
terhes révedezését és mindent, mindent,
ami őt naggyá, szentté és felettünk állóvá teszi.
Néztem, néztem őt tegnap délután,
amint a tavaszi napsugár enyhe fényében —
lelkesen rúgta a futballt
és amikor elvették tőle,
belerúgott az ellenfél sípcsontjába.

SZÍNMŰÍRÓ

Ügyesen hanyolít:
a férj tudja, hogy a feleség...
de úgy tesz, mintha nem tudná,
mert ha a felesége megtudja, hogy
ő mindent tud, akkor —
a kibontakozás ebből szörnyen nehéz,
nem is erőlteti magát, mindent a közönségre bíz,
a türelmes, beállított fantáziájú közönségre.
Abból él, hogy mások életét kiteregeti,
mint gyengén kimosott szennyeseket
és ez szépen hoz a konyhára.
S közben nem tudja, hogy a felesége tudja...
hiszen a tantièmekből két asszonyra is telik.

KÜLMUNKATÁRS

A szerkesztőségben nem ismerik személyesen,
novelláit azonban hozzák.
Dolgai nem éppen elsőrangúak, de istenem: nő.
És a nőknek még az irodalomban is sok mindent
[elnéznek.
Olyan szép neve van: Kallos-Hadházy Irma.
Egy Irmának igazán mindent meg lehet
[bocsátani,
még azt is, hogy kissé együgyű és szellemtelen,
mert biztosan szép, vonzó és talán...
hiszen a szerkesztők is férfiak
és az erükben nem aludttej csordogál.
Várják a nőt, aki talán egyszer mégiscsak
bejön a szerkesztőségbe és parfümjének
izgató illata kiszorítja a köhögtető ólomszagot,
amely a gépterem felől bujkál be a réseken.
A nő pedig nem jön, nem jön, csak az írásai.
(Egyszer egy úriember meghatalmazással
felvette a kiadóban az írások közlési díját.)
A szerkesztőségben pedig várják, várják,
és nem tudják, hogy a titkos munkatársnő —
férfi.

GYÖNYÖRŰSÉGEK POHARA

ZENE

Zene, zene, zene!
Üveges harmatcseppek
lelkem virágszirmain.
Hogy megmerülök
a melódia-hullámokban!
A szívem lelkenderve lubickol
a tiszta víztükrön,
mint alábukó fecske.
Létem piszkos papírbankóját
csengő ezüstkarikákra váltom fel,
dúskálok a szépben, a jóban,
a színes, káprázató drapériák
művészi cirádáiban,
a sokszólamúság szédítő kéje
átfonja égő agyam:
megmártom magam a harmóniák
folyó aranyporában
és illatokat érzek,
amelyeket sohasem szagoltam,
ízeket, amelyeket még nem ízleltem.
Zene, zene, zene!
A csodák csúcsa,
a lélek bora,
gyönyörűségek pohara.

CSÓKMÁMOR

Beleharaptam a szádba,
mint éhes eszkimó
a sózott fókazsírba.
Szürcsöltem, szürcsöltem
a kéjigéret bódító borát,
s úgy éreztem, hogy szállok:
mellettem elsüstörgött a levegőég,
szédítő melódiák felhőztek be,
káprázatos villanások
és dzsungelillatú gőzök
dicsőítették a szerelmünket.

Azután zuhanni kezdtem:
a pirkadó háttér ajakká zsugorodott,
a szférikus zene decrescendójából
beszédhangod buggyant ki
és a mámor ópiumburkából
világra pattantál — Te.

AZ UTCÁN

Szagos ez az élet:
kátránybűz és orgonaillat
kóválygog a levegőben.
Pedig még nincs is orgona.
Hideg, szeles hóígéretes
a télutó hava.
Por kavarog az utcán,
szemem szurkálja a piszok,
s a kopasz ecetfa lustán,
hideglelősen imbolyog.

Autótülök rikolt,
két pincsi egymást szaglássza
— hja, a szerelem! —
fehér szőrük égnek borzad,
a nőstény tomporát rázza
és a kisasszony
— a szíj túlsó végén —
finoman odaszól nekik.
(A kutyákat magázza.)

Kopott, avult kocsit
vonszol egy öreg ló.
Asszonytestre gondolok,
amely sima és izgató,
hegyes mellek szúrják a bőröm —
de nini! a lovon nincs patkó,
csak négy széttaposott köröm!

És újra és mindig a szerelemre gondolok,
de az álmot megszakítják a fák,
az emberek és a kirakatok.
És amikor féktelen szimfóniává
öblösödik bennem a vágyakozás dala,
meglöki a karom egy kisgyerek:
»Dajte, gospodine, samo
dvadeset i pet para!«

EMBER VAGYOK CSUPÁN

ÖNARCKÉP

Hosszúkás fej, zsidós orr,
csontos mell és eres kézfő,
a lelkem azonban jól svejfolt,
mint drága szabónál készült szmoking.
Kevés szín, sok vonal,
a forma klasszikus
— persze a lelkem formája —,
a gondolatok erezete kissé elnagyolt,
ami viszont impresszionisztikus
jelleget ad az ügynek.
A görögös homlok árnyékolt
gödrében a csokoládészínű
szemszín körül ijedt fehérség
tava csillog.
A kép jól sikerült,
mindenki rám ismer,
de én... de én
— már, vagy még —
nem ismerek önmagamra.

EMBER VAGYOK CSUPÁN

Nem vagyok bátor
és nem verem a mellem
tüzes színű zászlók alatt.

Nem vagyok gyáva
és nem kúszom lator módra
fekete árnyékú falak tövében.

Nem hősködöm a piacokon
és nem bujkálok sápadt arcaal
szélek vállak barikádja mögött.

Ember vagyok csupán,
és nem dobom a testem
botor módra
a szószátyárok vágóhídjára.

Ember vagyok csupán.
A lelkem összecsendül
a békeharangok bimbamjával.
Ember vagyok csupán,
semmi több,
és jogot formálok az élet
minden örömére.

A SZÉN

Őserdők dühének vagyok a börtöne,
megkövült zúgás, korcs vihar.
Bennem parázslik a poklok tüze,
mely kitörni készül és lobogni akar.

Az erők őseredője vagyok.
buja gyémánt a hegy méhében,
ördög az ágyúcsőben,
munkás a kattogó gépben.

Duruzsolok, mint cikázó légy,
dohogok és pufogok,
de robbanok és tépek,
ha támadok, ha lázadok!

Emlékszem: óriás fa voltam
és éhes liánok rontottak mellemnek,
ősvadak ütöttek tanyát rajtam
és hosszú karú, szőrös emberek.

Vihar borzolta a koronám,
árvíz tépte a gyökerem,
villám tüze perzselte a törzsem,
és nem féltem . . . és nem féltem!

De egyszer mégis eljött a vég
a hegy gyomrából: a láva.
Illegett-billegett, karmolt és sipított,
mint megveszett páva.

Eltűnt a nap, a levegő
és elborultak a csillagok,
megfulladtam, szétestem
és most...
most csak egy csempe széndarab vagyok.

A HÓEMBER

Látod azt a hóembert ott a sarkon?
Csillog-villog a téli nap sápadt fényében,
de mire eljön az alkony,
elfolyik, elcsurog a kőkockák között.
Látod: az Én vagyok...
Engem is szédít a napfény,
a fényed, a csillogásod,
és amikor jégkarom megfogod,
millió szikra táncol rajtam.
Ha megérinted az arcom, a hajam,
elvesz körülöttem a világ;
sírok és megalázom magam,
gyötrődöm és... és...
elcsorgok a szürke kőkockák között.

FELESEGES ÜZLET: ÉN

Felszámolok:
kiárusítom önmagam,
a kirakat már úgyis kopott
— a koponyám csupaszon csillog —
és az árut agyam polcain
a megszokások penésze rágja.

Itt vagyok, ki ad többet?
Férfiasságom tán megér öt garast,
tudok cipőt tisztítani és zsákolni
és tudok a holdba nézni,
ha elvasalt ráncúak
velem akarják megcsiklandoztatni
petyhüdt mirigyeiket.

Kiárusítom önmagam,
napi áron alul dobálom szét
ifjúságom összegyűjtött kincseit:
az önbizalmat, a lelkesedést,
és a szerelmi morzsák
vaníliaszagú emlékeit.

SZERETEM MAGAM

Gyolcspólyába burkolnám a lelkem,
langyos levegőt lehelnék rá,
hogy megóvjam haragos rémek
zord, hideg tekintetétől.
És a testem is ápolnám,
kacajjal locsolnám,
mint bágyadt, fázós virágot.
Mert szeretem magam,
s ezt nem szégyellem...
Nem szégyellem, hogy önzőnek születtem,
hogy körmökkel jöttem a világra,
hogy mindig éhes vagyok,
hogy minden, nők szépségéből szőtt
selyemruha illatos fodrát csókolnám.
Hiszen ember vagyok hibákkal, bajokkal,
harccal és megbékülléssel.
és szenvedek megváltatlanul,
hangtalanul, összeszorított öklökkel,
hitetlenül, szegényen, mellőzött vágyakkal,
megértetlenül és kikacagottan...
Hát szeretem magam!!!

MINDEN: ÉN

Titeket, őket, bennünket, téged és őt hazudjuk
[könyvekben,
de az Élet piszkos mozivásznán csak az Ént
[látjuk.

Az Én: sztrájktörés, vérbaj-továbbadás,
áremelés, jó üzlet, négerkérdés, Népszövetség-
[komédia,

Japán terjeszkedése, aranybulla, náci éra,
bankbukás, divat, rekordőrület és fegyverexport.
Krisztus előtt Buddha volt az Én, meg Mózes,
a bölcsek, a talmud, a próféták és a gúlák kövei;
az Én később felöltötte a pápák talárját, Luther
[köpenyét,

Napóleon pózát.
— Az ÉN: uzsora és rosszindulat, kihasználás és
[fizetésleszállítás,

tömegőrület és infláció, pszihoanalízis és
[költészet,

mechanika és gazdálkodás, ölelkezés és undor,
[illat és vakság.

Ti vagytok az Én, és ők az Én: bitangok,
[gengszterek,

urak, bírák, tábornokok, napidíjas tisztviselők,
[utcalányok,

munkanélküliek, Singer-ügynökök, rikkancsok,
[bankigazgatók,

hadirokkantak, cionisták, forradalmárok,
[bigottok, politikusok,

kisiparosok, színészek, költők és utcaseprők,
Ha alszunk, iszunk, szeretünk,
ha lyukas cipőben talpalunk,
ha kettőért véres hurkát vacsorázunk,
mindennek végkövetkeztetése: Én.

... de lehet ma másképpen?

VÁGYAIM

Szeretném ellopni a nektárt
a gondtalanul nevető lányok ajkáról,
akik elsurrannak mellettem,
mint apró, ficánkoló aranyhalak,
a tavi sás fölfutó törzse mellett.

Szeretném ellopni a rózsaszínű mámort,
a gondtalanul nevető bohémek szívéből,
akik nem vállalnak közülük valónak
és bogáncsot dobálnak rám,
melyek beleragadnak ritkuló hajamba.

Szeretném ellopni a büszke diadalt
a gontalanul nevető héroszok homlokáról,
akik nem tudják, mi az, sóvárogni és küzdeni,
nem a Jövőért, csak hogy kiszikkadt testünket
eltengessük legalább Holnapig.

Szeretném ellopni a végtelen álmok sorát
a gondtalanul nevető megelégedettektől,
akik hümmögnek, ha világrendítő
szerencsétlenségről írnak a lapok
és elálmosodó lélekkel olvassák el a tárcát.

Szeretném ellopni a saját lelkemet,
amely szűköl, remeg a másnap sötétjétől,
és amelyet eldobnék, hogy megszabaduljak tőle,
hogy úgy éljek, mint egy kérész:
boldogan, megelégedetten, csak a pillanatoknak
[élve.

HÁT NEM MEGY!

Elém borult az írógép a pácolt asztalon
és mélyen hallgatott,
a betűvirágok kitárták kelyhüket,
s az acélnyelvek odaadóan feküdtek hanyatt
a kopott filcszalagon,
mint olcsó utcalányok.
A masina belsejét titokzatos gőzök feszítették,
halk moraj dübörgött a henger alatt,
s a két pléhkarika szomjasan itta volna
a lila, gyűrött szalagot.
A billentyűk szinte kinyúltak ujjaim után,
hogy magukhoz húzzák a csempe körmöket,
hátul a mozgatóhúr megfeszült,
járni, csak járni akarta a végtelen köröket.
A csöndes kis állat élni akart és enni,
jóllakni agyam kisajtolt zsiradékával
és felinni a véremet,
mint tintát a friss itatóspapír.
És én nemcsak beleröhögtem a betűsorokba,
bambán, ütötten, mint utca eszelőse,
és a szívem összeszorult,
és a torkom kiszáradt,
és a szemem könnybe lábadt...
És a kezemet a hátam mögé toltam,
mert az agyam tehetetlen ürességgel
libegett a koponyámban.

EGYEDÜL VAGYOK A SZAVAK ALATT

Egyedül vagyok, egyedül,
mint elsodort őszi fonál,
mint ereszvégen lógó
csúcsos jégcsap.
Verseket írok fehér rongyokra,
és a véremből fiadzott
csengő szavakat kiszórom a szélbe.

Hogy libegnek-szállingóznak azok a szavak,
amíg lepkeszárnyon hancúroznak az olvadó
[napfényben!
Hogy kacagnak,
hogy csilingelnek, trilláznak!

De amikor az idők hátán megsúlyosodnak
és acélosodó testükkel nem bír
a süvítő szél sem,
rám zuhannak
és ezeréves piramisként veszik körül a lelkem.

Hogy fájnak azok a szavak,
midőn sziklává egyesülnek felettem
és én elnyúlok alattuk,
mint széttaposott béka.
És egyedül vagyok,
olyan egyedül!
Nem bírok velük,
soká nem állom már izzó tömegüket;
megfojtanak, lenyűgöznek, megsemmisítenek.
Ők, a szavak!

AZ ÉLETŐRLŐ GOND

Kamaszos éveim elfutottak a lejtőn
és összetörték gyermekreményeim szivárványát.
A bőség szaruja összezárult könyörgő
[tekintetem előtt,
a sivár, meztelen álmok maradtak meg csupán.
Mért nem hagytátok meg — ó, emberek! —
rügybe szökkenő nagyotakarásom gyönge
[palántáit,
mikor lelkem bölcsődalát dúdolgatta
és kacagott a vágyam a bíborarcú lányok
[láttán?
Most már késő — elkoptak munkaforrásom
[malomkövei,
melyek a mámor misztériumát vérré formázták,
pezsgő, rohanó, lobogó vérré,
tülekedő, küzdő, piros vérré,
amely a pórusokon át kicsöppen az éterbe
és az embermilliók agyát acéllá kovácsolja,
meg az ölelő karokban bizsereg, parancsolván:
[szeress!
és amely a robotba szorítottak szájáról, mint
[kitörő vulkán,
viharzik föl az egekig.
Tekintetem átsiklik az élet kontúrjain,
már nem lát! Nem lát! Megölték!
... Megölték az élet kíntornás gondjai.

MEDITÁCIÓ

Ember! De peckesen jársz,
magasan hordod a fejed?!
Mi vagy te?
Kémiai reakciók folyamata!
Fagocita, artéria, hasnyálmirigylé,
aorta, vérsejt, cellulóz —
tudományos szavak,
az vagy te, Ember.
Az élet műtőasztalán fekszik
alélt, elkínzott tested,
a szíved riadtan veri a harangot:
tűz van! tűz van!!
és te nem menekülhetsz,
mert a sebész — a Természet —
könyörtelenül odaszíjazott
a talapzathoz.
Számegység vagy statisztikákban;
emberöltő, létminimum, korhatár,
életstandard, adóalany, népfelkelő,
politika, gond, érelmeszesedés —
— pontok előre megszabott
életköröd vonalán.
Ember! Ember!
Nézz körül a mindenségben
és sirasd önmagadban az élők összességét.

AZ ÉLET CSUPA DISSZONANCIA

Kétszerkettő talán még mindig négy,
ámbár ez nem olyan biztos, mint az,
hogy kétmillió munkanélküli van Amerikában.
Hiszen amióta »kitalálták« az egyszeregyet,
olyan sok minden változott meg nálunk.
Számokkal babrálni papíron, vagy a fejünkben
olyan könnyű — csak meg kell tanulni,
de az élethangszert pengetni
már több, mint nehéz:
a húrok vágják az ujjakat
és a hangok összevisszaságában
csak úgy teremthetsz rendet,
ha már tudat alatt ismered
a rezgések titkos kulcsát.
Az élethangszeren életzenét kell játszanod,
és legyenek bár a modulációk vadak
és váratlanok, mint az őserdő
minden zuga,
tovább kell tépned a húrokat,
tovább . . . tovább . . .
amíg csak a végletekig feszülő
crescendóban meg nem süketül
szánalmas lelked.

ROHANÁS

Az idő rohan, száguld
a fejünk felett,
a nappalokat villámgyorsan váltják le
az éjszakák,
az évtizedek, mint pillanatnyi
felvillanások
világítják meg a horizont sötét kárpitját.
Az emberi erőt leváltja
a gép,
robotos izmok munkátlanul
tespednek,
vad lelkesedés helyét bárgyú fásultság
foglalja el
és születő gondolatok elnyelik
a régieket.
Minden megváltozik és a hajunk
deresre szürkül,
reszkető kezünk a semmi után
kapkod,
vádak megdőlnek, börtönök
becsukódnak —
bennünket a múlt árnyai vissza
már sohasem hívnak.

HANGULAT

Úgy zuhant rám a szomorúság,
mint tikkadtan porló földre
a gátat döntött folyó:
elmerültem a piszkos habokban,
a dühösen tántorgó hullámok
összecsaptak felettem
és tépett kedvem ólmos foszlányai
belesüppedtek a fenéken áramló iszapba.
Künn sötét, rosszat sejtető fellegek
csapzott fürtjei lógtak a levegőben,
és én megbuktatott fejjel,
sápadt vágytalanul, összeroppanva
ültem a divány plüsshuzatán.
Nem sírtam, de jövőt látó lelkem
üvegtestén csillogó könnycseppek égtek,
megvonaglottam, jajgattam,
de hang nem jött ki a számon,
amely már csak átkozni tud,
szitkokat szórni a sorsra,
vagy idegtelenül lefittyedni,
mint agyonvert, vörös kígyó.

TÍZ ÉVE NEM SÍRTAM

Tíz kemény esztendőn keresztül
baktattam gonddal megrakottan,
lépteim nem döngtek,
csak halkan koppantak
a végtelen szürke úton.
Csak halkan koppantak,
mint színtelen esőcseppek,
s éppen olyan reménytelenül is.
Fájdalom, kín és bánat feszítette
elnyűtt lelkem húsballonját,
azt a kénylmetlen terhet,
amelyet mindannyian roggyant
inakkal hordozunk végig az életen.
Tíz kemény esztendőn keresztül
forgattam a követ a robotmalomban,
és ha az idegszaggató kínok
tébolyodott táncot jártak
minden porcikámban,
a szemem könnytelenül,
indulattalan szárazsággal pislogott.
Tíz éve nem sírtam,
s hogy fájt ez a néma fájdalom!
Csak a jajtalan kínok tudják
így felőrölni az embert,
ilyen finomra, ilyen megszokottra,
ilyen bárgyú esetlenre.
Ha visszagondolok erre a
könnytelen tíz évre,
felszakadnak bennem
a megrekedt akarások,
de az el nem folyt könnyek
elmossák az erőtlen megmozdulásokat.

CSÖNDES VERS

Csak ülök, ülök...
és nézem a szürke,
piszokszínű, porlós ugarokat
(keleten ágyúk dörögnek,
melleket szaggat a gáz,
belek lógnak, haldoklók nyögnek.)

Csak ülök, ülök,
és bámulom a bús,
rohanó, kavargó felhőket
(nyugaton robbannak a bombák,
házak, hidak omlanak össze,
mint piszkos papírkártyák).

Csak ülök, ülök...
és beszívom mélyen
a fanyar asszonyszagú,
agytompító illatokat,
amelyek a város felől
úsznak felém,
és nem gondolok semmire,
semmire, semmire.
A szívem dorombol,
mint elégedett macska;
karjaim ernyedten
fityegnek az oldalamon,
mint berozsdásodott kardok.

Csak ülök, ülök,
a végtelenségig;
meredt szemmel,
gondolattalan aggyal,
mint tébolyodott fakír,
mint eszelős vénasszony,
mint egy — halott.

PUSKAGOLYÓ

Csöpp kis acéldarab,
hosszúkás, tompa, belül ólom.
Röpül, sivít, sikolt,
tép, fúr, harap,
nyomában vértócsák fénylenek:
hitveskönny és anyafájdalom.

Gonosz aprójószág,
ördögfog, éhes pióca,
őrült agy szülötte,
boszorkányüstön főtt
lidérckivonat,
átokhordozó szelence.

Csattog, vihog röptében.
Tűzszárnnyal libben át
bujazöld erdőn, ezüst fodrú folyón,
eget ostromló palotán
és szürke hátú hegyen,
hogy megtalálja a szíved,
ezt az értelmetlen piros húsdarabot.

VÁRJ MÉG, HALÁL!

Távozz tőlem, Halál,
te durva táncos!
Még nem végeztem semmit...
Még sír a nyomor az odúkban,
még rozsdás vastojások hullanak az égből,
tengert dagasztanak kávészákok
és talpatlan bocskorok tapossák a mezőt.

Távozz tőlem, Halál,
te sietős kufár!
Még nem végeztem semmit.
Az árkokban alvadt vér folyik,
a szemek helyén üveggolyóbis,
a térdek alatt bot,
a gyomrokban gáznyomok.

Távozz tőlem, Halál,
te szörnyű hegedűs!
Még nem végeztem semmit.
Még nem akarom veszejtő muzsikádra
ropni az émelyítő táncot.
Két karomban izmok ringanak,
agyamban élet zakatol,
hiszen annyit kell még tennem,
és az nem megy könnyen,
hogy a romokon tornyok nőjenek az égig.

Távozz tőlem, Halál,
te buta sorsjátékos!
Még nem végeztem semmit.
Eddig csak játszottam, próbálgattam
és mord színeket kevertem
fantáziám téres palettáján.

Távozz tőlem, Halál,
te nyomorult lidérc!
Hagyj élnem, tennem,
tüzet gyújtanom az éjszakában,
hogy felrepedjen a sötétség,
amely sáros lepelként
takarja a munkásagyakat.

Távozz Halál, távozz tőlem!
Várj, várj!
Még ne táncoljam a táncod,
még ne zörgessem a láncot,
amelyet lelkemre fonsz.
Nem félek tőled, de várj,
még várj . . .
Hadd tegyek még,
hadd öntsek olajat a mécsre,
hogy a felcsapó lángok
fénykévéje átégesse
a legvastagabb koponyákat is.

TARTALOM

Dér Zoltán: Schwalb Miklós

Élete 5

A szépirodalom vonzásában 12

A kilátástalanság regénye 19

A költő 37

A BARIKÁDON

Fiatalokhoz 55

Mi, mai fiatalok 57

Harc a holnapért 59

Ismét öngyilkos lett egy magzat 60

Valami történt 61

Tavasz 63

Ősz 65

Tél 67

Gyönyörű havas est... 69

Negyvenöt évesek 70

Élők 71

A betegsegélyző előszobájában 72

A KÖRNYEZET

A környezet, a környezet... 77
Tabló 78
Oda színész komámhoz 79
Alakok a betű körül
1. Szerkesztő 81
2. Mai költő 82
3. Színműíró 83
4. Külmunkatárs 84

GYÖNYÖRŰSÉGEK POHARA

Zene 87
Csókmámor 88
Az utcán 89

EMBER VAGYOK CSUPÁN

Önarckép 93
Ember vagyok csupán 94
A szén 95
A hóember 97

Felesleges üzlet: én 98
Szeretem magam 99
Minden: Én 100
Vágyaim 102
Hát nem megy! 103
Egyedül vagyok a szavak alatt 104
Az életőrlő gond 105
Meditáció 106
Az élet csupa disszonancia 107
Rohanás 108
Hangulat 109
Tíz éve nem sírtam 110
Csöndes vers 111
Puskagolyó 113
Várj még, Halál! 114

ÉLETJEL MINIATŰRÖK

1. Lévay Endre:

   ÚJ LÉLEKINDULÁS

2. Sáfrány Imre:

   ZSOMBÉKOK
   (Vallomás Vinkler Imre művészetéről)

3. Dési Ábel:

   KORTÁRSAIM
   (Versciklus)

4. Kolozsi Tibor:

   ŐRTŰZ FÉNYÉBEN
   (Szabadkai folyóiratok és könyvek)

5. Balázs G. Árpád:

   BOLYONGÓ PALETTA
   (Önéletrajz)

6. Dér Zoltán:

   AZ ÁRNY ZARÁNDOKA
   (Csáth Géza emléke)

7. Lévay Endre:

FÉLÁLOM UTÁN
(Monodráma)

8. Burkus Valéria:

IBOLYA
(Ferenczi Ibi rivaldafényben)

9. Gajdos Tibor:

A CSILLAGOS HOMLOKÚ
(Hangya András életútja)

10. Garay Béla:

A KULISSZÁK VILÁGÁBAN
(Önéletrajz)

11. Baranyi Károly:

IKAROSZ SZÁRNYÁN
(Önéletrajz)

12. Dér Zoltán:

AZ ELSŐ MŰHELY
(Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)

13. Petkovics Kálmán:

A TIZENNYOLC NYÁRFA
(Dokumentumriport)

14. Somogyi Pál:

MÁGLYA
(Egy életrajz vajdasági fejezetei)

15. Baranyiné Markov Zlata:

VERGŐDÉS
(Farkas Béla napjai)

16. Schwalb Miklós:

A SZÉN
(A mártír költő versei)

Előkészületben:

Herceg János:

SZABADKAI SZÍNEK
(Oláh Sándor festészete)

Dévics Imre:

NAPÓRA
(A Képzőművészeti Találkozó opusa)

Csuka Zoltán:

»MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK«
(Emlékezés a szerző életének két korszakára)

Láng Árpád:

IDŐ ÉS MŰVÉSZET
(Aktivista írások)

Fekete Lajos:

A BUJDOSÓ VISSZANÉZ
(Önéletrajzi jegyzetek)

Mozgalmi ember volt, fáradhatatlan szervező, akinek cselekedeteit a forradalom tüze hatotta át; újságíró, író, költő volt: a rohanást megszakító csöndes óráiban verseket, tárcákat, regényeket, kritikákat írt. Bármelyik írását is olvassuk, mindegyik egy-egy kortársi üzenet azokból a forró s reménytelennek tetsző esztendőkből, amikor az ember igazi szabadságának eljövetelében csak a forradalmi lelkek, a fasizmustól meg nem mételyezett tiszta lelkek hittek.

Ez a kis könyv inkább egy visszapillantás, ezért teljességre nem tarthat igényt. De amit Dér Zoltán gondosan megmunkált tanulmányai felidéznek és a fáradhatatlan gyűjtő áldozatos munkájával az olvasó kezébe ad, több a visszaemlékezésnél, mert ez az első lépés ahhoz, hogy megmentsük az író hagyatékát a mindent elnyelő feledéstől, és ez az első ilyen meleg szívű zászlóhajtás a mártír költő emléke előtt.